

Domovinski rat u proznim djelima vojvođansko-mađarskih pisaca

Deduš, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:241802>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za turkologiju, hungarologiju i judaistiku

Katedra za hungarologiju

Diplomski rad

DOMOVINSKI RAT U PROZNIM DJELIMA VOJVOĐANSKO-
MAĐARSKIH PISACA

**RATNI DISKURS U SUVREMENOJ VOJVOĐANSKO-MAĐARSKOJ
KNJIŽEVNOSTI NA PRIMJERU ROMANA „A DÖGELTAKARÍTÓ”**

Studentica: Marija Deduš

Mentor: dr. sc. Sándor Bene, doc.

Zagreb, travanj 2021.

Zágrábi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi kar

Turkológiai, Hungarológiai és Judaisztikai Tanszék

Hungarológiai tanszék

Szakdolgozat

**A HORVÁTORSZÁGI HÁBORÚ A VAJDASÁGI MAGYAR ÍRÓK PRÓZAI
MŰVEIBEN**

**A HÁBORÚS DISKURZUS A KORTÁRS VAJDASÁGI MAGYAR
IRODALOMBAN „A DÖGELTAKARÍTÓ” REGÉNY PÉLDÁJÁN**

Hallgató: Marija Deduš

Témavezető: dr. sc. Bene Sándor, doc.

Zágráb, 2021 április

Studentica: Marija Deduš

Mentor: dr. sc. Sándor Bene, doc.

U Zagrebu,

Izjava o neplagiranju

Ja, Marija Deduš, kandidatkinja za magistra hungarologije, izjavljujem da je ovaj magistarski rad rezultat isključivo mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da ni jedan dio magistarskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz kojeg necitiranog rada. Isto tako izjavljujem da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

SAŽETAK

Diplomski rad „Ratni diskurs u suvremenoj vojvođansko-mađarskoj književnosti na primjeru romana »A dögeltakarító«” obrađuje temu rata u književnosti oslanjajući se na uporište metodologije ratnog diskursa u književnosti. Osim književne metodologije rad se također fokusira i na historiografsko tumačenje rata, ustaljene rodne koncepte te na odnose moći u hijerarhiji ljudi, životinja i okoliša. Počivajući na navedenoj teoriji, u radu će se interpretirati prikaz rata u odabranom suvremenom vojvođanskom romanu pomoću postavljenih istraživačkih pitanja. Vojvođansko-mađarska književnost odvojena je od ostalih južnoslavenskih književnosti zbog jezične i kulturne barijere. Kao ogledni primjer za primjenu teorije rata u književnosti i kasniju interpretaciju odabran je poratni roman Danyija Zoltána.

Ključne riječi: Danyi Zoltán, rat, rat i jezik, suvremeni roman, vojvođansko-mađarska književnost

ÖSSZEFOGLALÁS

„A háborús diskurzus a kortárs vajdasági magyar irodalomban »A dögeltakarító« regény példáján” című elemzés a háború irodalomban való ábrázolásával foglalkozik. Az irodalmi háborús diskurzus módszertanára, a historiográfiai értelmezésre, a nemek között megalapozott koncepciókra és az emberek hierarchiájában lévő hatalmi viszonyokra támaszkodik. A fenti elmélet alapján az elemzés egy kiválasztott kortárs vajdasági regényben a háború ábrázolását értelmezi a kutatási kérdések segítségével. A vajdasági magyar irodalom egyébként nyelvi és kulturális különbségek miatt elkülönül a többi délszláv irodalomtól. Danyi Zoltán regényén az irodalmi háborús diskurzus lesz alkalmazva.

Kulcsszavak: Dányi Zoltán, háború, háború és irodalom, kortárs regény, vajdasági magyar irodalom

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TUĐI RAT ODOZGO I ODOZDO	2
3. SVRHA DIPLOMSKOG RADA	7
4. ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	7
5. METODOLOGIJA	8
5.1. METODE ISTRAŽIVANJA	8
5.2. KORIŠTENI IZVORI.....	8
I TEORIJSKI DIO	9
6. DRUŠTVENOPOVIJESNI I KNJIŽEVNOPOVIJESNI KONTEKST	9
6.1. KRATKI UVOD U RATOVE DEVEDESETIH NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE.....	9
6.2. VOJVOĐANSKO-MAĐARSKI PISCI I RAT DEVEDESETIH.....	10
7. RATNI DISKURS U KNJIŽEVNOSTI	12
7.1. RAT I KNJIŽEVNOST	12
7.2. ESTETIZACIJA RATA U KNJIŽEVNOSTI	14
8. UMJETNIČKE TENDENCIJE SUVREMENE RATNE KNJIŽEVNOSTI	16
8.1. KNJIŽEVNOST SVJEDOČENJA I „NOVI REALIZAM“	16
8.2. LIKOVI SUVREMENOG RATNOG ROMANA.....	17
9. RAT I ROD, RAT I ŽIVOTINJA.....	19
9.1. MUŠKI ROD	20
9.2. SEKSUALIZACIJA RATA.....	21
9.3. RAT I ŽIVOTINJA.....	22
10. ANALIZA PROZNOG KNJIŽEVNOG DJELA RATNE TEMATIKE.....	24
II EMPIRIJSKI DIO	25
11. INTERPRETACIJA ROMANA „A DÖGELTAKARÍTÓ“	25
11.1. KRONOTOP.....	26
11.2. POVIJESNI NARATIV	27
11.3. OPIS RATA	33
11.4. JEZIČNA KREATIVNOST	35
11.5. ESTETIZACIJA RATA.....	36
11.6. MUŠKI ROD	38
11.7. GLAVNI LIK.....	41

11.8. ŽENSKI ROD.....	43
11.9. STATUS ŽIVOTINJA.....	46
11.10. ŽRTVA RATA	49
11.11. STAV PREMA RATU	50
12. ZAKLJUČAK	52
BIBLIOGRAFIJA.....	54

1. UVOD

Rat, izvanknjiževna pojava, značajno obilježava, dok književnost, u kombinaciji s ratom, opisuje ljudsko postojanje. Kao takva, književnost ima status psihološkog i kulturno-povijesnog dokumenta. Slojevita, duboka, misaona književnost, iz koje lako iznjedre različite nijanse i stavovi, može dočarati rat bolje nego historiografski rad, jer službena povijest stoji uz one koji povijest stvaraju, dok je pisac uz one koji zbog nje trpe. Ili je, parafrizirajući, uz one koji stvaraju povijest, ali u isto vrijeme zbog nje i trpi. Rat je oduvijek bio tema umjetnosti, a književnost – umjetnost lijepih [i ružnih] riječi, sveukupnost na razmeđu fikcije i faktografije, može oslikati narav ljudske vrste bolje nego bilo koje znanstveno djelo.

Roman vojvođanskog pisca Danyija Zoltána suvremeni je poratni roman, dio je „nove ratne proze.“ Danyi je jedan od onih pisaca jugoslavenskog prostora koji „su zaglavili“ u ratnoj književnosti. Interkulturalno gledajući, kao posljedica nesvršenog ratovanja takva književnost poput sjene obilježava postojanje naših književnika. Na prostorima bivše Jugoslavije teško je pobjeći od rata, određuje nas više nego što smo toga svjesni. Ratna pozadina kao duh dospijeva u temu mnogih književnih djela jer ratno iskustvo dio je stvarnosti ovdašnjeg čovjeka. Imajući na umu temu rata, može se zamijetiti da će „južnoslavenski“ književnici često pokušati poetizirati svoju patnju i iskustvo ili patnju i iskustvo svojih fikcionalnih likova pišući iz pojedinačne perspektive, ali u isto vrijeme i metonimijske pozicije. Na taj način kroz život jednog pojedinca oslikavaju cijelo društvo i prostor, ali i čovječanstvo. Jedan od tih pisaca naravno je i Danyi Zoltán, koji će, koristeći se tradicionalnim ratnim pismom, autobiografskim elementima i antiideološkim pisanjem, „uprati“ društveno i pojedinačno iskustvo.

Nastavno na prethodnu tvrdnju, Danyi, odabravši tehniku tradicionalnog ratnog pisma izvještava o učešću u ratu svojega junaka te na taj način pokušava dočarati strahote bojišnice. Osim te tehnike, koju podrazumijevamo najčistijim tipom ratnoga pisma, koristi i autobiografske elemente, jer autor, samoidentificirajući se sa svojim junakom, dijeli političke stavove i traume kao i on. Od pojave postmodernizma, svaka osoba ima pravo na priču o vlastitom životu, suvremeno je poratno pismo, kao i interpretirani roman, po svemu sudeći, kombinacija društvene i autobiografske ratne proze. Autor će, čiji junak kukavičko sudjeluje u ratu, fikcionalno-realističkim narativom predstaviti egzistenciju u rat bačenog, potonulog

junaka, dok će jezikom odgovoriti na ratnu stvarnost te novonastale društvene i političke probleme.

2. TUĐI RAT ODOZGO I ODOZDO

Poetika Danyija Zoltána, vojvođansko-mađarskog pisca rođenog u Senti 1972. godine, nagrađenog nagradama „Irodalmi Jelen díj“ i „Mészöly Miklós díj“, najbolje se može istražiti, osim naravno interpretacijama njegovih književnih djela, uvidom u internetski dnevnik koji vodi od 2008. godine.¹ Kako bi se bolje razumio njegov književni odnos prema fikciji i zbilji te slijedom toga kasnija interpretacija romana „A dögeltakarító“ (hr. „Skupljač lešina“), od velike je koristi sljedeći citat u kojem pisac navodi da ne može stvarati čistu književnost jer pišući uvijek stigne do društvene zbilje:

„Htio sam pisati liriku, čistu liriku, čiste stihove, ali zalutao sam na samome početku početaka (...) – i kako bih stigao drugamo, ako ne do rata, do ratova, iz kojih naravno nema dalje – rat, svaki rat, zauvijek traje – nema izlaza, nema staza ni tajnih prolaza (tunela izgrizenih od štakora) do čistog pjesništva.“²

Egzistencijalno-ratni roman objavljen 2015. godine, „a Dögeltakarító“, „spomenski je rad kolektivne obrade povijesti“³ u kojem su „lešine ljudi u sadašnjosti, lešine su žrtve i ubojice.“⁴ Prije svega se tematizira „bezizlaznost bivšeg srpskog vojnika mađarske nacionalnosti iz rata.“⁵ U centru romana je slabi protagonist, svjedok propasti, čiji narativ redefinira standardnu nacionalnu povijest. O takvom suvremenom ratnom „heroju“ pišu Maciej Czerwinski i Enver Kazaz koji zaključuju da u suvremenom ratnom romanu „urlik heroja biva zamijenjen lirskom i tragičnom ispoviješću žrtve povijesti, slika tvoraca povijesti zamijenjena je slikom onoga tko trpi povijesno zlo, a namjesto utopijskog obećanja koje je nudio heroj na scenu stupa apokaliptično i postapokaliptično beznade, postmodernistička

¹ Na internetskom nas dnevniku autor upoznaje sa svojim i radovima drugih autora, ponajviše Hamvas Béle. Nadalje, pripovijeda o svakodnevnom životu, ponajviše o vrtlarstvu, dok veliki dio posvećuje kritici prema politici i vlasti u zemlji u kojoj živi.

² Danyi, Zoltán. 2008-. Sós vízzel mosni tisztára. *Danyi Zoltán füzet*, [internetski dnevnik]. 12.10.2012. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2012/10/12/sos-vizzel-mosni-tisztara/> [06.03.2021.]

³ Hovanec, Zoltán. 2018. Háborgó élet. *Tiszatáj*, [online članak]. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/24700/1/tiszataj_2018_006_092-101.pdf [06.03.2021.] 92.

⁴ Radics, Viktória. 2015. Nincs lejjebb: Danyi Zoltán: A dögeltakarító. *Magyar Narancs*, [online članak]. <https://magyarnarancs.hu/konyv/nincs-lejjebb-96832?pageId=130> [06.03.2021.]

⁵ Hovanec. Ibid.

sumnja, pesimizam i antiutopizam. Narativ o običnom junaku Kazaz naziva poviješću odozdo, kojoj se suprotstavlja povijest odozgo, odnosno službena povijest političkih centara moći. Pojedinčev osobni interes preživljavanje je ratova, koji nisu više častan događaj, kao u herojskim metanaracijama, već kao najveća strahota u kojoj nestaju sve ljudske vrijednosti. Takvo će uvjerenje kod nekih pisaca postati izraženije, dok će neki drugi portretirati obične ljude kao tipične predstavnike kolektiva, prvenstveno nacionalnih.“⁶

Iako je tematika ratnog sukoba devedesetih na području bivše Jugoslavije u srži romana „A dögeltakarító“, ovo suvremeno književno djelo nije primjer klasičnog ratnog romana koji karakteriziraju opisi krvavih borbi, jurišanja na neprijatelje, umiranja, herojstva, žrtvovanja i iskazivanja ljubavi prema domovini. Roman je prije svega suvremeni ratni roman, kombinacija je fikcije i faktografije, u čijoj se srži nalazi problematika identiteta, kao i kritika prema prošlosti i sadašnjosti društva te trauma koju rat ostavlja na ljudskom tijelu i psihi. Pisac isprva nije htio pisati o ratnom sukobu između Srba, Hrvata i Bošnjaka, već mu je ta tema poslužila kao pozadina kojom je htio objasniti današnju društveno-ekonomsko-političku situaciju regije, naime, smatrao je neizbježnim ne dotaknuti se teme rata devedesetih u kojoj je našao izvor svojih i tuđih frustracija. Osim teme rata, koja je samo pozadina djela, roman se bavi problematikom identiteta, kao i pitanjima što to znači biti čovjek te koliko nas određuje nacionalni identitet. Citirajući C. G. Junga, autor se u jednome od unosa na internetskom dnevniku kratko osvrće na problematiku ljudske prirode: „Koliko vidim, orlovi i ostali grabežljivci koji ukrašavaju naše grbove iz psihološkog gledišta dostojanstveno utjelovljuju našu stvarnu prirodu.“⁷ Pišući o današnjem stanju regije teško je ne istražiti rat devedesetih i njemu preteći nacionalizam te međuratnu i poslijeratnu privatizaciju, uništenje ekonomije, početak ratnog profiterstva, uzrok netrepeljivosti među srodnim narodima, osiromašenje, rušenje jezično-ekonomsko-društveno-trgovačko-prijateljskih odnosa. Roman Danyija Zoltána zbog svega navedenog pripada novom realizmu, također je i egzistencijalni roman koji se fokusira na nesretno bivanje pojedinca koji osjeća bijes budući da je na njegov život značajno utjecao rat s kojim nije imao mnogo zajedničkog: „Osjećao sam strah, bijes i mržnju. (...) i mržnja je bila u meni, vjerojatno sam osjećao istu onu mržnju koju je rat potpirivao“.⁸ Ovo je roman koji površno navodi razloge i početak krvavog sukoba među jugoslavenskim narodima te gubitak nacionalnog jugoslavenskog identiteta. Nepostojeća se

⁶ Czerwinski, Maciej. 2018. *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*. 196.

⁷ Danyi, Zoltán. A sasok. *Danyi Zoltán füzet*, [internetski dnevnik], 28.03.2013. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2013/03/28/a-sasok/> [06.03.2021.]

⁸ Danyi, Zoltán. 2019. Ez nem pesszimizmus. *Tiszatáj*, [intervju]. Studenti 2019. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/25281/1/tiszataj_2019_011_057-061.pdf [06.03.2020.] 57.

domovina i „dom kao vitruvalno ili aktualno mjesto koje služi kao temelj identitetu može pronaći samo u tragovima uništenja glavnoga lika.”⁹ Svi ti povijesni događaji imaju utjecaja na glavnu figuru romana, bezimenog junaka koji gubitkom države i identiteta gubi sebe kao ljudsko biće, zgraža se nad prošlošću i sadašnjošću zemlje, nad ideologijom i nacionalizmom koji su potpirali rat:

„Ratovi počinju zbog različitih interesa, frustracija i nepravdi. Kao kad se planinski potoci polagano ujedine i saberu u jedan široki tok, tada nastane nekontrolirani protok vode. Zato i koristim slike prirode, jer rat osjećam prirodnom pojavom. Nemogućnost utvrđivanja počinitelja masakra na sarajevskoj tržnici od strane Ujedinjenih naroda najveći je simbol cijeloga rata: ne možemo ili ne želimo točno utvrditi ili ne želimo iskreno priznati tko su bili počinitelji.”¹⁰

U likovima romana utjelovljeni su počinitelji zlodjela devedesetih o kojima se još uvijek svakodnevno čita u novinama. Također prepoznajemo aktualne poslijeratne probleme regije: neosuđivanje ratnih zločinaca, gubitak imovine i identiteta, neusklađene povijesne narative. Osim kolektivnih problema, u centru teksta je i nacionalni identitet kao oblik društvenog identiteta koji je potisnut u stranu. Prvi je razlog tome jer pisac kao umjetnik stvara univerzalnu umjetnost nenaklonjenu ni jednoj ideologiji, koja „poput lužine nagriza kožu, iskrivljuje ljude, da bi na kraju ostali samo kosturi, obrisi bez identiteta koji bezdušno muče i uništavaju Drugoga”¹¹; s druge strane Danyi od devedesetih godina počinje gubiti svoj identitet i „jastvo”. U romanu i na internetskom dnevniku često piše o nacionalizmu i ideologijama:

„Nacionalna ideja, čini se, pripada prošlosti. (...) Zastarjela je. S njom zajedno zastarjela je i svaka zajednica, skupina ili udruženje, bilo udruženje obrtnika, država ili politička stranka koja stoji iza nje. Zato je zrela da je povuku iz prometa.”¹²

Jugoslavija kao zemlja koja je inzistirala na zajedničkom, umjetno stvorenom jugoslavenskom nacionalnom identitetu lakše je uvrstila nejugoslavenske narode u svoj

⁹ Hovanec. 96.

¹⁰ Danyi. 2019. 59.

¹¹ *Magyar Nemzet*, [online članak]. A háború felfalja a testet. 30.08.2015. Dostupno na: <https://magyarnemzet.hu/archivum/kulturgrund/a-haboru-felfalja-a-testet-4033793/> [06.03.2021.]

¹² Danyi, Zoltán. Szerbia elavult. *Danyi Zoltán füzete*, [internetski dnevnik]. 16.11.2011. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2011/10/16/szerbia-elavult/> [06.03.2021.]

nacionalni sastav. Što se tiče Mađara, oni su prvi put ostali izvan granice matične domovine 1920. godine Trianonskim sporazumom kao jezično-etnička skupina tada u sastavu Jugoslavije, drugi puta raspadom države 1991. godine kada ponovno gube identitet. Tada se Danyi Zoltán nije našao ni na čijoj strani, možemo ga promatrati kao padobranca u tuđim povijestima, pričama i nacionalnim narativima:

„(...) na svaki sam mogući način pokušao pobjeći od takozvane stvarnosti (...) Htio sam neku drugu sudbinu, ali to je bila pogreška, to je bio bijeg, laž. Konačno sam, s priličnom gorčinom, morao uvidjeti, da sam u ovom smrdljivom ratu ja isto nestao, jer sam ubijao i jer su mene ubijali, tako da sam trebao prihvatiti da uzalud bježim, uzalud trčim, uzalud žurim.”¹³

Zbog gubitka jugoslavenskog identiteta počinje raspolagati onim nomadskim; ne nalazi utjehu izgubljenog identiteta u novostvorenoj nacionalnoj državi. Ne emigrira, već ostaje u Vojvodini, nalazi smisao bivanja u pisanju i boravku u prirodi:

„Znam da opet dolazi rat, ali nisam sposoban otići odavde. Tužno je da prema nikakvoj ljudskoj računici nemam nikakvu priliku: ako ostanem upustit ću se u rat ili u neprestanu pripremu za rat, ako odem, uništiti će me bol koju osjećam prema napuštenoj zemlji.”¹⁴

„Mir, mir, mir, ponavljaju predsjednici, vođe i državni poglavari. Iza njih stoje veliki narodni barjaci uslijed topovske paljbe. – Zašto ne dopuštaju vrtlaru da radi? Ne znaju li da ne postoji nikakva trobojnica? Samo nebo koje tone u suton, dim koji izlazi iz visokih dimnjaka i svježe kopana zemlja. Još i jutarnja para na rijeci, pješački put posut pepelom i rijetka trava na humcima. To je moje mišljenje o takozvanoj nacionalnoj samosvijesti.”¹⁵

Kao pravi nomad, osoba bez nacionalnog identiteta, bježi od političkih sukoba i nacionalnog opredjeljenja. Kritičan je prema vlasti i političarima, većinu svojih objava i kritičkih mišljenja

¹³ Danyi Zoltán füzete. Másról akartam írni. 31.10.2015. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2015/10/31/masrol-akartam-irni/> [06.03.2021.]

¹⁴ Ibid. A kertész naplójából (9). 14.02.2015. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2015/02/14/a-kertesz-naplojabol-9/> [06.03.2021.]

¹⁵ Ibid. A kertész naplójából (11). 18.02.2015. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2015/02/18/a-kertesz-naplojabol-11/> [06.03.2021.]

sa internetskog dnevnika unosi u svoj roman. Širi ideju o jednom zajedničkom, ljudskom identitetu:

„Nedugo nakon dovršetka romana sanjao sam da je naše ljudsko tijelo isto, da je tijelo svakoga čovjeka na neki način identično. Tijelo drugih je i moje tijelo; ako nekoga dotaknem tada sam i samog sebe dotaknuo, ako nekoga ozlijedim, tada je i na mojemu tijelu rana. Smatrao sam da taj san može biti čvrsti temelj jednom stvarnom identitetu i jednoj stvarnoj zajednici (...)”¹⁶ „Kao da imamo pogrešne predodžbe o pitanju tko smo; površno se i neispravno identificiramo s našom religijom, s našom nacionalnošću, s našim porijeklom, ali najviše od svega s našim »vlastitim« željama, sklonostima i žudnjama.“¹⁷

Za završetak ovog dijela rada možemo sumirati sve spomenuto riječima autora:

„Nisam htio imati veze s ratom Srba, Hrvata i Bošnjaka, nisam htio da rat ima utjecaj na ono što pišem. Pokušao sam živjeti kao da se taj rat nije dogodio, pokušao sam si dodijeliti neku drugu sudbinu, ali u isto vrijeme nisam bio sposoban napustiti državu, nisam se mogao odvojiti od ove zemlje. Nisam otišao nikamo, ostao sam u zemlji u kojoj sam se rodio, ali ona nije više postojala, iako sam se pravio da sve ono što se dogodilo nije imalo nikakav utjecaj na mene. Nakon određenog vremena, međutim, moje tijelo počelo je pokazivati različite simptome, glavobolje, lupanje srca, napadaje panike. Simptomi su trajali neko vrijeme, dok nisam shvatio da oni postoje jer godinama lažem sebi i pokušavam pobjeći od nečega od čega se ne može pobjeći.”¹⁸

¹⁶ Danyi. 2019. 60.

¹⁷ Csutak, Gabi. 2015. Danyi Zoltán: „nem tud, vagy nem akar véget érni”. *Litera*, [intervju]. <https://litera.hu/magazin/interju/-75430.html> [06.03.2021.]

¹⁸ Danyi. 2019. 57-58.

3. SVRHA DIPLOMSKOG RADA

Glavna svrha diplomskog rada „Ratni diskurs u suvremenoj vojvođansko-mađarskoj književnosti na primjeru romana »A dögeltakarító«” predstaviti je umjetničke tendencije rata u književnosti i metodologiju rodni studija te na temelju odabrane literature interpretirati roman. Analiza književnog djela odvijat će se što neutralnije, ali djelomično će biti uvršten i hrvatski nacionalni narativ s obzirom da je autorica rada iz Hrvatske. U radu će se, između ostalog, spomenuti i pogled starijih i mlađih vojvođanskih autora na rat. U glavnome dijelu rada će se po pretpostavkama, autorovim tekstovima i po tuđoj i vlastitoj interpretaciji interpretirati roman koji je zanimljivo ispitati na temelju literature rata u književnosti zbog suvremenosti i sveprisutnosti teme rata trideset godina nakon stvarnog sukoba. Osim toga, potrebno je ispitati na koji način fiktionalna ratna proza može oblikovati naše znanje o povijesti. Također je zanimljivo ispitati gledište jednog vojvođansko-mađarskog pisca i istražiti njegove poglede i stavove prema ratu devedesetih godina na području Hrvatske i ostalih bivših jugoslavenskih država. Pretpostavlja se da je njegovo gledište, kao gledište jednog od pripadnika mađarske manjine u tadašnjoj Jugoslaviji, današnjoj Srbiji, vjerojatno stav velikog dijela zajednice prema spomenutom sukobu.

4. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Samo jedan suvremeni vojvođansko-mađarski roman ratne tematike na kojemu će se primijeniti literatura o diskurzu rata u književnosti uvršten je u istraživanje diplomskog rada. Pretpostavlja se, da su razmišljanja pisca djelomično istovjetna s onima pripovjedača. Pretpostavlja se, da će istraživanje romana na temelju ratnog diskursa u književnosti otkriti stav, pojedinačni i kolektivni, vojvođansko-mađarskih autora o ratu. Pretpostavlja se, da će analiza djela otkriti korišteni povijesni narativ, dočarati jezičnu kreativnost, analizirati tipične književne likove, razjasniti hijerarhiju muškarac/muškarac, muškarac/žena, muškarac/okoliš, čovjek-muškarac/životinja.

5. METODOLOGIJA

5.1. METODE ISTRAŽIVANJA

Glavna korištena metoda je deskriptivna metoda kojom će se u teorijskome dijelu rada predstaviti diskurz rata u književnosti s nekoliko potpoglavlja koja će poslužiti interpretaciji romana. Deskriptivna metoda uključuje sljedeću metodologiju: historiografski uvod u rat, književni pregled ratne tematike u suvremenoj vojvođansko-mađarskoj književnosti, teoriju rata u književnosti i tendencije suvremene ratne književnosti. U rad je uključena i metodologija koja je u ovome kontekstu dio rodних studija s naglaskom na feminizmu, ekofeminizmu, kritičkoj animalistici i animalističkom ekofeminizmu. Taj dio metodologije ukazuje na utvrđenu strukturu moći između ljudi, ostalih živih bića i okoliša. Nadalje će uslijediti metoda analize koja se oslanja na istraživačka pitanja i pretpostavke navedene u teorijskome dijelu rada. U analizu su također uvrštene, kao i u teorijskome dijelu rada, razne monografije, intervjui i autorovi tekstovi. U tome se dijelu rada ispituje mjesto i vrijeme radnje književnog djela, povijesni narativ, opis rata, estetizacija i jezična kreativnost u narativnoj strukturi. Postavlja se fokus na prikaz muških, ženskih i životinjskih književnih likova. Nadalje se istražuje status žrtve te utvrđuje (anti)ratnost književnog djela. Na kraju će uslijediti komparativna metoda kojom će se usporediti prikaz rata iz teorijskog i iz empirijskog dijela rada. U zaključnom će se dijelu cjelokupna analiza zaključiti metodom sinteze.

5.2. KORIŠTENI IZVORI

Izvor za diplomski rad je roman Danyija Zoltána „A dögeltakarító“. Primarnu i sekundarnu literaturu predstavljaju strukovna i književna djela s područja rata u književnosti, historiografski tekstovi, monografije, internetski izvori, autorovi radovi i intervjui. Važan dio predstavljaju i ostvaraji na području rodних studija. Sva korištena literatura navedena je u završnom poglavlju „Bibliografija“.

I TEORIJSKI DIO

6. DRUŠTVENOPOVIJESNI I KNJIŽEVNOPOVIJESNI KONTEKST

6.1. KRATKI UVOD U RATOVE DEVEDESETIH NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE

„Od 1991. godine Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju razorile su serije nasilnih sukoba. U srži rata bio je i proces izgradnje nacija u koji je velikim dijelom bio uključen prekid s ideološkim sustavom komunizma i diskreditacija istoga.”¹⁹ „U bivšoj Jugoslaviji zaraćene strane dijele se po etničkim i vjerskim linijama. Sukobi u Jugoslaviji primjer su starog tipa ratovanja; predstavljaju nacionalističku i etničku formu ratovanja koja se činila izumrlom u modernoj Europi. Započevši 1991. godine i potrajavši do kraja devedesetih godina, bili su to ratovi u kojima se ratovalo s puškama i noževima, ratovi u kojima su susjedi ubijali susjede. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji ponovno su nametnuli koncept genocida i podsjetili na horore koncentracijskih logora te izbrisali razliku između civila i vojske.”²⁰

„Danas postoje oni koji tvrde da su se u potpunosti iznenadili i nisu vjerovali što se događa, drugi se, međutim, prisjećaju da se moglo računati na novi balkanski pokolj, naime, ukodiran je u ovdašnje ljude, raniji konflikti nisu zaboravljeni.”²¹ “Ono što je zanimljivo za raspad Jugoslavije jest da je lokalni sukob bio globalno prisutan zbog tehnologija masovne komunikacije. Ti isti mediji često su sukob pogrešno definirali kao građanski rat »etničke« mržnje. Percepcija regije naseljene iracionalnim, krvožednim narodima bila je dio stoljetnog problema povijesne i kulturne reprezentacije Balkana.”²²

Što se Hrvatske tiče, „u srpnju 1991. godine Jugoslavenska narodna armija je u Krajini, nekoć hrvatskom vojnom pograničnom području, naoružala srpsko stanovništvo, odnosno, četničke formacije i pridošle slobodne borce sastavljene od dobrovoljaca. Formacije su zajedno u kratko vrijeme okupirale trećinu teritorija Republike Hrvatske. Nakon tromjesečne okupacije, 11. studenog 1991. pao je Vukovar. Srbi u Hrvatskoj su jedan mjesec nakon toga,

¹⁹ Obradović, Dragana. 2016. *Writing the Yugoslav wars: literature, postmodernism, and the ethics of representation*. 3.

²⁰ Krimmer, Elisabeth. 2010. *The Representation of War in German Literature: From 1800 to the Present*. 151.

²¹ Szerbhorváth, György. 2005. Háború, irodalom: Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991-2005). *Regio*, [online članak]. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00059/pdf/regio200503szerbhorvathgyorgy.pdf> [17.10.2020.] 91.

²² Obradović. 8.

19. prosinca 1991., Knin proglasili glavnim gradom Republike Srpske Krajine, kojoj su samovoljno pripojili od strane četničkih formacija i JNA okupirane Istočnu Slavoniju i Baranju. Hrvatske su snage između 4. i 7. kolovoza 1995. ratnom operacijom osvojili okupirani teritorij RSK i ukinuli samovoljnu državnu formaciju. Na pritisak velikih snaga zaraćene su strane bile primorane pregovarati, u američkom Daytonu su 20. studenog 1995. Alija Izetbegović bosanski, Franjo Tuđman hrvatski i Slobodan Milošević srpski predsjednici potpisali sporazum o obustavi sukoba što je označilo kraj ratova u bivšoj Jugoslaviji.”²³

6.2. VOJVOĐANSKO-MAĐARSKI PISCI I RAT DEVEDESETIH

„Od početka rata, kasnog proljeća, ljeta 1991. godine, kada je počelo grmjeti oružje, krenula je mobilizacija vojvođansko-mađarskih pričuva, lijesovi vojnika pristizali su iz Slovenije, Hrvatske.”²⁴

Što se suvremene [vojvođansko-] mađarske proze tiče, njena osobitost „relativno novija i ona koja dovodi u pomutnju, je povratak realizma u književnost. Suvremena književnost se sve osjetljivije dotiče društvenih pitanja u središtu kojih je upravo nagnuće suočavanju s neobrađenim ili manje obrađenim traumama koje pripadaju bližoj prošlosti. Umjesto toga da [proza] ukazuje na društvene nepravde, obraća pozornost na ljude teške sudbine. U ovu se skupinu mogu svrstati oni romani u kojima je na bilo koji način tema rat u bivšoj Jugoslaviji.”²⁵ Prema Viktoriji Radics „formiran je tip književnosti koji »njeguje poetiku različitosti, svjedočanstva i nove osjećajnosti, kao i senzualni realizam te kritički mimetizam.«²⁶ „Ta književnost radikalno dovodi u sumnju obrasce identiteta i mitove koje s naklonošću koristi svaka ratna propaganda: mit etničke homogenosti, mačo klišeje. Ovdje se primjećuje usporedba s književnošću koja je uslijedila nakon Prvog svjetskog rata, naime, ondje se isto mogao primijetiti drugi val književnih stvaratelja i djela. Ta djela pripadaju mlađoj generaciji koja je bila u djetinjstvu i tinejdžerskim danima kada su se vodile bitke. Jednostavno je odrasla jedna generacija, koja je (...) preživjela rat, i kao književni stvaratelj

²³ Botlik, József. A reménnyel győzködjük magunkat. *Keskenyút*, [online članak]. <http://www.keskenyut.hu/page/234/art/1253/akt/1/html/botlik-jozsef-a-remennyel-gyozkodjuk-magunkat.html> [19.09.2020.]

²⁴ Szerbhorváth. 102.

²⁵ Deczki, Sarolta. 2018. Húsz év múlva: Az utóbbi évek vajdasági háborús irodalmáról. *HÍD*, [online članak]. <http://real.mtak.hu/92725/1/beszelniahaborurol.pdf> [19.09.2020.] 3.

²⁶ Deczki. 2018. Prema: Radics, Viktória. 2008. A háború mint poétikai fordulat Bosznia-Hercegovinában. *Alföld*, [online članak]. <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00118/radics.html> [13.02.2018.]

nisu mogli izbjeći, a da se obračunaju s time. Otprilike je dvadeset godina trebalo proći da ta generacija shvati što se dogodilo s njom, da se suoči s time i napiše svoju povijest.”²⁷

Fokusirajući se na vojvođansko-mađarsku [jugoslavensku] književnost „u ratnoj je književnosti pri svakoj generaciji upadljiv motiv bezdržavnosti i nepripadnosti, kao i motiv bijega. U isto se vrijeme dobro reflektira duševno stanje vojvođanskih Mađara [odnosno duševno stanje pisaca]: očaj, bezdržavnost, prepuštenost samome sebi, bijes, strah, osjećaj bespomoćnosti. Starija i mlađa generacija pisaca, i oni, koji su obišli bojišnicu, dijele istu temu: oživljavaju slike ratne bijede i bezizglednosti; opisuju nemirni, pobunjeni, ratni svijet – Balkan.”²⁸ „Végel László je 1992. godine ujesen napisao, ironično zabilježio, da je nakon izbijanja rata postalo moderno ratno pismo: »Kako vidim, puno ih škraba rečenice o 'krvavom balkanskom ratu'. Kao poprište motiva postao je popularan Balkan kao novi pariški šešir.«”²⁹ Tolnai Ottó pak „opisuje male »ništavne« događaje, svega sporedne znakove, stvari koje se čine beznačajnima – koje, međutim, nisu beznačajne, dapače, bolje prikazuju ludilo, strahote rata, nego veliki prizori bitaka. O vukovarskoj tragediji na tradicionalan način Tolnai radije uprizoruje kako ga je pojava malenih, »ništavnih« vukovarskih predmeta na novosadskom buvljaku sa strahotom podsjetila na razmjer tragedije, više od topovske grmljavine koja se mogla čuti i u Novom Sadu: našao je vukovarske razglednice, soljenke, slike svetaca, ostatke malenih »ništavnih stvarčica« – razbojnici su odande donijeli ostatak onoga što paravojska nije.”³⁰

²⁷ Deczki. 3.

²⁸ Szerbhorváth. 96; 105.

²⁹ Ibid. 101. Prema: Végel 1995: 131.

³⁰ Ibid. 116. Prema: Tolnai 2005: 81.

7. RATNI DISKURS U KNJIŽEVNOSTI

7.1. RAT I KNJIŽEVNOST

Rat je oduvijek bio dio književnosti, ali to ne znači da joj je drag. Proučavajući ratnu književnost, teoretičari naglašavaju da ni jedan prozni, dramski ili lirski ostvaraj ne može opisati užase stvarnog sukoba ili biti lijek istome. Premda je „rat tema bezbrojnih romana, drama, pjesama i filmova, smatra ga se neopisivim“, dakle, „iako mnogi autori teže idealu autentičnosti, ni jedna reprezentacija rata ne može opravdati teror i nasilje koje proizvodi.“³¹ Za taj poduhvat teško je pronaći odgovarajući jezik i tehniku pisanja kojom bi se strahota i užas koje proizvodi ratni mehanizam mogli prelići u tekst. Rat kao fenomen oduvijek je privlačio književnost i čitateljstvo zbog oživljavanja najtragičnijih scena ljudskog postojanja. Osim motiva koje bi mogli svrstati u tu kategoriju, kao što su brutalnost bojišnice, umiranje, prolijevanje krvi, borba, uništenje, također su otvorene i mogućnosti za opisivanjem vrijednosti kao što su „hrabrost, samožrtvovanje, herojstvo i bezuvjetna ljubav prema domovini.“ U dvadesetom se stoljeću promijenio ljudski odnos prema ratu uslijed čega je došlo do potrebe za uništenjem „Drugoga“. U modernom ratovanju, koje podrazumijevamo od početka Prvog svjetskog rata, nestaje viteštvo te se počinje primjenjivati „nehumani odnos prema zarobljenicima, masovno uništenje i sveopća brutalnost.“³² Po svemu ovome možemo zaključiti da rat prati tehnologiju i kulturu, dok „književnost otkriva način na koji se te promjene događaju.“³³

Rat je „opasno otporan primjerenoj historizaciji“³⁴ jer teško je sazidati zajednički povijesni narativ s obzirom da svaka država gradi svoju standardnu povijest, zato se taj fenomen bolje može razraditi književnim postupcima jer je rat „skup osobne apokalipse, svima predstavlja nešto drugo.“³⁵ Na primjeru ratova u bivšoj Jugoslaviji može se zaključiti da ne postoji jedan standardni, zajednički povijesni narativ o ratu jer bivše jugoslavenske države još uvijek nisu izgradile interkulturalne mostove niti su uskladile svoje povijesne narative. Prema Ashe i Patterson zato jedino ratna književnost može biti „ključan odgovor“ na tu problematiku, jer jedino književnost, sa svojom dubinom, slojevitošću i mogućnošću za prikazom subjektiviteta i individualnosti može donekle ostvariti realnost u tekstu, dok povijest kao znanost podbacuje

³¹ Krimmer, 1.

³² Szerbhorváth, 92.

³³ Ashe, Laura; Patterson, Ian, ur. 2015. *War and literature*. 11.

³⁴ Ibid. 12.

³⁵ *Magyar nemzet*, [online članak]. 2015.

u tom zadatku jer ne može obuhvatiti i historiografiju i iskustvo pojedinaca.

Iako književni rat ustraje na autentičnosti, na stanju pojedinca i mase koji su žrtve rata, ratna književnost ipak mora ustrajati na „sekundarnoj literaturi koja se bavi ratnim tekstovima kako bi nadgledala narativnu strukturu i stilske izbore u korist povijesne točnosti.“³⁶ Zato je ratno pismo kombinacija osobnog iskustva i jedne od standardnih povijesti.

Prema svemu navedenom, ratna književnost može utjecati na diskurz pamćenja i modelirati naše znanje i spoznaju o stvarnosti. Prema Czerwinskom „književne neistine, mogući i izmišljeni svjetovi, nerijetko snažnije utječu na našu svijest i sjećanje o prošlosti nego istine koje prikazuje historiografija“, zato što „bolje izražava ljudsko iskustvo nego znanstvene monografije.“³⁷ Osim što ratni tekstovi oblikuju naš kulturni model sjećanja, također, prema Krimmer „transformiraju teoriju i praksu rata, jer kultura stvara reprezentaciju rata i oblikuje našu percepciju i volju za sudjelovanjem u budućim ratovima.“³⁸

Ratna je književnost rezultat kontinuiteta između destruktivnog i kreativnog impulsa. Vodeći se tom politikom, osim što tekstovi o ratu pobuđuju zanimanje čitateljstva, također su napisani „kako bi obradili stanje traume, riješili pitanja krivnje i odgovornosti, promicali pacifizam, slavili intenzitet života pod prisilom ili kako bi doveli do razumijevanja porijekla i mehanizma rata.“³⁹ Iako ratna književnost može pokušati biti lijek za rat i postići pravdu: podsjetiti na pogubljene, na žrtve, na podčinjene; obrazovati o tlačiteljima, ideologijama, uzrocima rata itd., prema austrijskom piscu Peteru Handkeru „ratna književnost će vjerojatno ostati zapletena u istoj povijesti nasilja koju nastoji kritizirati, jer ratni narativ lako preuzima narativ osвете te se na taj način može uplesti u začarani krug nasilja i protunasilja.“⁴⁰ Pisac tvrdi da je teško ostati objektivan pri opisu rata jer je ratna književnost kombinacija standardne povijesti i osobnog iskustva, tako da će se većina pisaca prikloniti nekom povijesnom narativu koji će biti podloga njegovom/njezinom ratnom doživljaju.

Po svemu sudeći, rat predstavlja težak zadatak umjetniku jer umjetnik mora shvatiti da „rat nije samo u pustinji, na ulici, u stubištu, nego je unutra također, unutra u njegovoj duši.“⁴¹

³⁶ Krimmer. 4.

³⁷ Czerwinski. 9.

³⁸ Krimmer. 14.

³⁹ Ibid. 1.

⁴⁰ Ibid. 164.

⁴¹ Szerbhorváth. 98-99. Prema: DrMáriás. 2004. Menekült Amerikából. *Élet és Irodalom*, [elektonički članak]. 27.

7.2. ESTETIZACIJA RATA U KNJIŽEVNOSTI

„Ratno pismo također spada u lijepu književnost, i rat ima estetiku.“⁴²

Mnoga književna djela ratne tematike u srži sadrže antiratno stajalište i upozoravaju na užase rata, dakle, estetika primijenjena u antiratnom pismu služi kako bi upozorila čitatelja na užas rata. U tu se skupinu mogu svrstati „zapisi o tragičnim događajima različitih promatrača i sudionika (...) koji su, kritizirajući rat kao političku i ideološku kataklizmu [kao i individualnu] pristupili događaju kao estetski konstruktivnoj sili“, jer neraskidivo su povezane i plodnom djelovanju podčinjeni umjetnost i ratovanje. Prema tome, „ratna književnost potvrđuje radikalnu snagu nasilja kako bi se iskoristila ljudska mašta i omogućilo umjetničko stvaralaštvo kad se toliko društvenog, fizičkog i psihološkog postojanja uništava.“⁴³

Međutim, postoje i tekstovi koji „umjetničkim idealiziranjem rata i ratnika te podređenjem individualnih života estetici viših ideala pokreću uništenje ljudi i naroda, kulturnog i fizičkog okoliša.“⁴⁴ U tom kontekstu estetika rata služi kako bi uveličala fenomen rata te samim time umiranje za ideale koji se nude vojnicima uključenima u borbu. O tome piše antropologinja Emiko Ohnuki-Tierney koja pokazuje „da je estetizacija ratovanja, vojske kao i drugih političkih instrumenata često sredstvo mobilizacije kojima su se koristili totalitarni režimi.“ Nadalje navodi „da je estetizacija pogodna za manipulaciju simbolima zbog toga što ona referent čini neodređenim.“⁴⁵ Stoga „slike rata uokvirene u estetski ugodan oblik mogu nadvladati užase sadržaja.“ „Iz tog gledišta umjetnička djela o ratu nas ne upozoravaju na njegovu smrtonosnu prirodu (...), jer umjesto da rade protiv takve prirode, djela podupiru ratne užase.“ Opasnost također leži i u činjenici da „ako se tekst isključivo usredotočuje na utjecaj rata na fizičku stranu života, tada riskira svođenje ljudi na tijelo, čime se blokira svako racionalno i političko djelovanje čovjeka.“⁴⁶ Naprimjer, ako su vojnici prikazani kao strojevi, njima je u tekstu dostupna samo uloga žrtve i nasilnika.

⁴² Szerbhorváth. 93.

⁴³ Obradović. 3.

⁴⁴ Ashe; Patterson. 12.

⁴⁵ Novak, Kristian. *Muze pod oružjem. Estetizacija rata u govorima Mavra Špicera*. 2011. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82457> [28.03.2021.] Prema: Ohnuki-Tierney, Emiko. 2002. *Kamikaze, Cherry Blossoms, and Nationalisms: The Militarization of Aesthetics in Japanese History*. 201.

⁴⁶ Krimmer. 8.

U ovu kategoriju također spadaju propagandna, ideološka književna djela koja veličaju rat i ideologije. Osim proze, stoljećima su veliku ulogu u širenju domoljublja i motiva umiranja za domovinu imale lirske pjesme (posebice one devetnaestostoljetne narodnog preporoda), koje su slavile žrtvovanje ljudskog života za domovinu. Sva ta djela, koja su na bilo koji način budila nacionalni ponos i u svojoj suštini bila potkovana ideologijom te poticala na rat, služila su estetizaciji krvoprolića i sakrivala su stvarnu prirodu rata. Književnost je kao društveni fenomen oduvijek bila odgovorna za ratne sukobe. Mnogo je ideološke proze, lirike i drame utjecalo na odlazak vojnika u rat, stavljanje domovine na pijedestal i odlazak u borbu i moguću smrt.

Osim estetike čija ljepota tjera na umiranje za više ideale, književni tekst također može proizvesti jezivo uzbuđenje, naprimjer, prilikom opisivanja ubijanja ili silovanja estetika može u čitatelju probuditi ljepotu. Samim time postoji opasnost da „umjesto da“ takvi opisi i estetika „izazovu užas, tijelo u boli može biti izvor jezivog uzbuđenja.“ Na tu je činjenicu također skrenulo pažnju i nekoliko učenjaka oko teme „da reprezentacija rata riskira estetiziranje i anesteziiranje užasa rata, pretvarajući tako rat u izvor užitka.“⁴⁷ Opisi ranjenih, mrtvih i silovanih mogu probuditi ratnu kritiku i pacifističko djelovanje, ali u nekih užitak. Teoretičari ratne književnosti tu odgovornost svaljuju na ljepotu jezika.

Po svemu navedenom može se zaključiti da u nekih čitatelja književnih djela ratne tematike ljepota jezika probuđuje ratni stav, u nekih se pak budi antiratni stav. Što se jezika antiratne književnosti tiče, antiideološki umjetnik „stvara i govori svoju umjetnost, a ne primjećuje da se njegov jezik pretvara u jezik rata, a rečenice u antiratne rečenice.“⁴⁸ Ratna je tema opasna za takvog umjetnika jer „autor može izgubiti svoje najbolje sposobnosti, ako piše o ratu postoji mogućnost da se uvuče u histerično ozračje.“⁴⁹

⁴⁷ Krimmer. 8.

⁴⁸ Szerbhorváth. 99.

⁴⁹ Ibid. 96.

8. UMJETNIČKE TENDENCIJE SUVREMENE RATNE KNJIŽEVNOSTI

8.1. KNJIŽEVNOST SVJEDOČENJA I „NOVI REALIZAM“

Osim oslanjanja na sekundarnu literaturu i povijesnu podlogu, (anti)ratni roman „inzistira na svjedočanskim i autobiografskim aspektima žanra“⁵⁰, time je posljedično isključen iz „čiste književnosti“. Osim što se „mnogi autori tekstova o ratu nadaju prenijeti stvarnost rata [u tekst] kako bi spriječili buduće ratove“⁵¹, oni moraju imati inspiraciju u „stvarnome“ jer rat je stvarnost, stoljećima je izvor književnim djelima. Nastavno na prethodno, inzistiranjem na svjedočanskim i autobiografskim aspektima suvremeni ratni roman dio je „novog realizma“, jer je posljednjih nekoliko desetljeća „okarakterizirano porastom »agresivne želje za stvarnim« u umjetničkim praksama, [stvarno] je povezano s porastom zanimanja za stanje traume.“⁵² Ratni roman se ne mora odvijati u vrijeme rata jer suvremeni roman dokazuje da je kronotop ratnoga romana neograničen, s obzirom da korozivni učinak rata nije ograničen na bojište, već zagađuje prošlost, sadašnjost i budućnost.

Danilo Kiš tvrdi da „pisci daju okvir i strukturu stvarnosti, ali ne stvaraju mimetički »objektivni« vanjski svijet“, ali „pisci s poetskim senzibilitetom koje karakterizira samorefleksivnost moraju se [pri pisanju djela ratne tematike] osvrnuti na presudni zadatak »stvarnog« u raznim manifestacijama te na politiku i etiku u koju su upleteni.“ Ratovi vraćaju ono „stvarno“ uništavanjem tijela i mjesta, zato je „fizičko pokazatelj stvarnog tijelom opsade koliko i svjedočenje preživjelog.“⁵³ Estetski izazov pisaca „leži u suočavanju s ratom kroz dimenziju fizičke devastacije i ljudskih žrtava.“⁵⁴ Na uništenje fizičkoga fokusira se i Peter Handke „koji se usredotočuje na stvari u našem svakodnevnom životu, a ne na definirajuće događaje i slavne vođe povijesti.“⁵⁵ Tako Handke „pruža opsežne opise uništavanja kuća, staja, mostova i tvornica. Njegovi tekstovi ne uprizoruju trupla ili tijela u patnji, već njegove stilske figure i metafore govore o ljudskoj cijeni rata. Budući da su materijalne stvari proizvod rada, vremena i ljubavi, šteta koja im je nanesena premašuje financijska razmatranja. Takvo uništenje simbolizira uništavanje same mogućnosti postojanja domovine, kulture i

⁵⁰ Obradović. 14.

⁵¹ Krimmer. 2.

⁵² Obradović. 6.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Obradović. 5.

⁵⁵ Krimmer. 155.

civilizacije.“⁵⁶ Osim inzistiranja na „stvarnome“, fizičkome i povijesnome, do izražaja također dolaze i „moderne filozofske preokupacije kao što su individualizam, subjektivizam, disperzija u opažanju, fokus na unutarnjem i psihološkom svijetu.“⁵⁷

8.2. LIKOVI SUVREMENOG RATNOG ROMANA

„Nerijetko pojedinačna sudbina – koja je najčešće tema fikcije – bolje izražava ljudsko iskustvo nego znanstvene monografije.“⁵⁸

Maciej Czerwinski, uspoređujući klasični i moderni povijesni roman, navodi da je „onaj devetnaestostoljetni [roman], u kojem se naglašava mimetička slika svijeta i kronološki linearni poredak, mjesto susreta raznih slojeva, [dok je] novopovijesni roman mjesto susreta ljudi iz različitih miljea, no oni se susreću ne zato da bi ostvarili kakav projekt, već da bi posvjedočili o svojoj žrtvi i o Povijesti koja ne može biti učiteljica života. Likovi novopovijesnog romana obični su ljudi, za veliku Povijest beznačajni pojedinci, o njima svjedoče samo obiteljske priče ili albumi, nerijetko izostaju tragovi njihova postojanja.“⁵⁹ Autor daje primjere južnoslavenskih romana od devedesetih do danas koji se bave ratnom tematikom, ponajviše Drugim svjetskim ratom i ratovima na području bivše Jugoslavije. Tako navodi Nedjeljka Fabrija čiji su likovi „obični ljudi, njihove svakodnevice, njihova promišljanja, njihova stremljenja i patnje“ obični su. Iako Fabio kreira fiktionalne priče, one su svejedno parabole stvarnih života. Njegovu pozornicu čine „dva odvojena svijeta“, „s jedne strane su poznati protagonisti, ljudi koji stvaraju povijest, dok su s druge obični ljudi, a povijest je »kao bezdušni i bezlični veliki mehanizam pomicala njih poput figura na šahovskoj ploči.«“⁶⁰ Czerwinski zamjećuje protagoniste koji nisu prikazani kao predstavnici „kakve nacionalne ili ideološke grupacije; svi su oni prvenstveno ljudi, bačeni u vrtlog rata i svi u njemu, bili zli ili dobri, stradaju.“ U suvremenim južnoslavenskim ratnim djelima „politika je apstraktna stvar, daleka od vojničkih života, a antiratni pristup uspješno konkurira herojskom imaginariju.“ Tako navodi Josipa Mlakića čije priče „prikazuju povijest odozdo kojoj se suprotstavlja povijest odozgo, odnosno službena povijest političkih centara moći.“ Takva „perspektiva odozdo ukida uvjerenje da su interesi zajednice, koje definiraju političke

⁵⁶ Krimmer. 165.

⁵⁷ Czerwinski. 20.

⁵⁸ Ibid. 9.

⁵⁹ Ibid. 199.

⁶⁰ Ibid. 201.

institucije identične interesima pojedinca.“⁶¹ Jergović spada u istu skupinu jer naglašava žrtve pojedinca i obitelji, ne i nacije; portretira „slabog junaka u vrtlogu velike Povijesti, i život kao cikličko ponavljanje zla i ludila.“ U ovom je slučaju također prisutna povijest odozdo jer iako su njegovi junaci „pripadnici neke nacionalne kulture, dakako i hrvatske, oni nisu metonimije nacionalne patnje, već ljudskoga roda.“⁶² Svi su ti protagonisti, „bez obzira gdje se i kada nalaze, lišeni eksplicitne psihologizacije.“⁶³ Često ih povezuje „antiratni stav koji nema intelektualno uporište, već čisto ljudsko. Takvome šturom portretiranju (...) cilj je izgradnja prototipne žrtve rata: jednostavnog čovjeka koji se pokušava snaći u ratnom ludilu. Crte koje se zapažaju (...) strah su od progona, doživljaj beznadnosti situacije, ali i visoke moralne vrijednosti koje nisu rezultat intelektualne spekulacije, već mentaliteta običnog čovjeka.“⁶⁴ Pojedinaac suvremenog ratnog romana često se kreće bez cilja, ne priznaje apstraktni pojam vlasti pa je posljedično i „apstraktni pojedinac“⁶⁵, jer u ratu se mijenjaju neprijatelji, „ali posljedice rata za pojedinca su uvijek iste.“ Ratna književnost često je „poetska tužbalica o stradanju u ime apstraktne vlasti.“⁶⁶ „U tim predodžbama ističe se uvjerenje da je slab pojedinac žrtva povijesti prvenstveno zbog toga što je silom prilika uvučen u politički vrtlog.“⁶⁷ Suvremeni ratni roman stvorio je pacifističku predodžbu koju dijeli suvremeni ratni junak te je time omogućena „izgradnja uvjerenja o besmislenosti ratovanja što će u konačnici stvoriti model slabog protagonista koji nije u stanju pravedno odgovoriti na užas rata.“⁶⁸

Vrijedno je i spomenuti ulogu žrtve koju je također bitno utvrditi u književnom djelu ratne tematike. Žrtva je često „tiha, bezimena – pandan slici ratnohušačke etničke skupine.“⁶⁹ „U djelima Elfride Jelinek uloga žrtve se više ne poistovjećuje s nevinošću, već označuje pasivnost, suučesništvo pa čak i krivnju; žrtva i počinitelj međusobno se ne isključuju.“⁷⁰ Prema njoj „pasivnost je sama postala oblik nasilja.“⁷¹ Pasivni promatrači i obični ljudi „u zločinu ne sudjeluju aktivno, ali ga promatraju i pasivno podupiru. Premještanje fokusa s ubojica na takve likove signifikantno je. Takav pothvat otvara niz pitanja vezanih uz ulogu

⁶¹ Czerwinski 2018: 229.

⁶² Ibid. 205.

⁶³ Ibid. 206.

⁶⁴ Ibid. 228.

⁶⁵ Usp. Ibid. 233.

⁶⁶ Ibid. 234.

⁶⁷ Ibid. 236.

⁶⁸ Ibid. 20.

⁶⁹ Obradović. 8.

⁷⁰ Krimmer. 9; 180.

⁷¹ Ibid. 181.

običnih ljudi u ratu koji se prilagođavaju okolnostima. Time postaju ne toliko počinitelji koliko sudionici zločina. Čitatelj se mora zapitati: koliko je bilo takvih ljudi i kakav je njihov utjecaj na ratna zbivanja? Što znači sudjelovati ili afirmirati, a ne sprečavati i boriti se protiv mržnje?⁷²

9. RAT I ROD, RAT I ŽIVOTINJA

Rat kao sukob duboko je ukorijenjen u patrijarhalnom društvu, dok „rodne uloge dolaze do izražaja u ratu.”⁷³ Muškarac na vrhu patrijarhata djeluje dominantno, ugnjetavački, autonomno; slijedom navedenih osobina lako je zaključivo da su pokretači rata gotovo uvijek muškarci. Iako je činjenica da muškarci izazivaju rat, povijesno gledajući i najranija su matrijarhalna društva bila sklona ratovanju tako da „u gotovo nijednom društvu rat nije nepoznanica.”⁷⁴ Odnosom rodova u ratu posebice su se bavile feministkinje. Njihovi su pristupi podijelili uvjerenje „da je rod važan za razumijevanje rata.” Teoretičarke feminizma „ustraju na modifikaciji pojma »maskulinizam« u vojno-političkoj praksi i [općenito] u učenju, gdje se maskulinizam definira kao ideologija koja opravdava mušku dominaciju.”⁷⁵ U kulturama koje stvaraju dvojnost muškarac-žena dolazi do izražaja „uloga žene u njezi i potencijal za majčinstvo [koji] joj najbolje odgovara da dà život, a ne da ga oduzme.”⁷⁶

Stvaranjem militarističkih diskursa i nadilaženjem „nevoljkosti vojnika za borbom, kulture stvaraju rodne uloge koje izjednačavaju »muškost« s nepopustljivošću pod paljbom.” Nastavno na gore navedeno, „odabir muškaraca za potencijelne borce (i žene za sporedne ratne uloge) pomogao je oblikovati ratni sustav.”⁷⁷ Muškost s borbom izjednačuje i Mussolini kada je izgovorio da je „»rat muškarcima ono što je majčinstvo ženama«, aludirajući na militarističke diskurse koji utječu na muški strah od besmisla.” S tim strahom bi se složile i neke feministkinje koje sudjelovanje muškaraca u ratu vide u „pokušaju urođene nesposobnosti muškaraca da nose djecu (i u besmislenosti njihovih života).”⁷⁸

Osim feminista koji [u ratu] pokušavaju istražiti ulogu žena, društveno-politički-ekološkim ugnjetavanjem bave se i ekofeministi. „Ekofeminizam spaja različite prakse i teorije

⁷² Czerwinski. 208.

⁷³ Goldstein, Joshua. 2001. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. 4.

⁷⁴ Ibid. 28.

⁷⁵ Ibid. 38.

⁷⁶ Ibid. 42.

⁷⁷ Ibid. 9.

⁷⁸ Ibid. 43.

feminizma, ekologizma i pokreta za društvenu pravdu i jednakost.“ Ekofeministi tvrde „da su svi oblici ugnjetavanja duboko povezani, a dva najosnovnija oblika su ugnjetavanje na osnovi roda i »ljudsko« iskorištavanje prirode” te da je samim time rat „širenje agresivnih i izrabljujućih odnosa utjelovljenih u seksizmu, rasizmu i »silovanju« okoliša.”⁷⁹

9.1. MUŠKI ROD

Rodne studije ukazuju na to da „rat nije urođen muškarcima; ratnici zahtijevaju intenzivnu socijalizaciju i obuku da bi se učinkovito borili. Rodni identitet postaje alat kojim društva potiču muškrace na borbu.“ Dakle, „suprotno ideji da rat oduševljava muškarce, iskazuje urođenu muškost ili im daje ispunjujuću zanimaciju, svi dokazi ukazuju na to da je rat nešto što društva nameću muškarcima.“ Autor navodi primjere da se i „u najratobornijim društvima muškarci obično boje rata; moraju biti nagovoreni na sudjelovanje nametanjem vjerskih uvjerenja, ratnim plesovima, uporabom droge.“ Nakon rata, muškarci „moraju biti »nagrađeni plijenom, robovima, ženama.«” Osim toga, od tih nagrada „važnije su nematerijalne nagade: čast ili prestiž, posebne titule ili članstva, politički utjecaj ili vodstvo.” Prema tome, „ubijanje nije urođeno muškarcima.”⁸⁰

Od muškarca se u ratu očekuje „»fizička snaga, izdržljivost, jakost i vještina [te] čast.«”⁸¹ Vojnik i ratnik, „prvi u muškim arhetipovima, je oličenje muškosti u mnogim društvima.” U ratu je muškarac učen da „porekne sve »ženstveno« i meko u sebi.”⁸² „Ukratko, kulturne norme prisiljavaju muškarce da prebole traumu i svladaju strah kako bi pridobili status »muškosti«.”⁸³ Muškarci su, dakle, u kulturi učeni da pripadaju ratu i da rat pripada njima, rat im je kulturno dan. Prema tome, krajnji činovi nasilja i okrutnost prema drugim ljudima naučeni su u kulturi.

Ako je ratnik ideološki potkovan i vjeruje u cilj za koji se bori, nakon rata će nastaviti život u zdravijem psihološkom stanju od ratnika čije je ratno iskustvo naročito traumatično budući da je „aktivno sudjelovao u ubijanju ili izvršavanju zločina” jer „[iskustvo] ne može »racionalizirati u smislu neke veće vrijednosti ili značenja.«”⁸⁴ Takvi vojnici često podliježu zlouporabi droga, alkoholizmu i razvijaju PTSD-a koji „dovodi do emocionalnog

⁷⁹ Ibid. 47.

⁸⁰ Ibid. 253.

⁸¹ Ibid. 266-267.

⁸² Ibid. 266.

⁸³ Ibid. 264.

⁸⁴ Ibid. 260.

zatupljivanja, periodičnih noćnih mora, korištenja opojnih droga, i što je još strašnije, sumanutih izljevova nasilja.”⁸⁵ U takvog će vojnika traumatska sjećanja biti „odvojena od drugih životinih sjećanja, jer nisu pohranjena u verbalnom i kontekstualnom obliku, već u »živim osjećajima i slikama.«”⁸⁶

9.2. SEKSUALIZACIJA RATA

„»Združenje seksualnosti i nasilja« snažan je element u popularnim predodžbama muškosti.”⁸⁷

U hijerarhijskoj organizaciji u kojoj prevladavaju muškarci, oni su „posebno usredotočeni na to kako izgledaju u očima drugih muškaraca.”⁸⁸ Na bojištu, „mjestu gotovo bez milosti (...), gdje emocije koje čovječanstvo njeguje i kojima se drugdje divi – blagosti, suosjećanju, toleranciji, srdačnosti – nemaju prostora ni za djelovanje ni za postojanje.”⁸⁹ Uključivanje žena u borbu „moglo bi ugroziti dominaciju muškaraca nad ženama, stoga [između ostalog] patrijarhalne kulture ograničavaju sudjelovanje žena u borbi.”⁹⁰ Bojište je, prema tome, mjesto na kojem dominiraju muškarci koji „dobivaju »orgazmičko uzbuđenje u nasilnoj dominaciji« i [činjenici] da je »sama muškost oružje uništenja.«”⁹¹

Muškarci u ratu „demonstriraju »gotovo univerzalnu preokupaciju seksom«”⁹², koriste svoj rod da bi nametnuli dominaciju. U ratno vrijeme „poremećene su društvene norme, vojnici često djeluju daleko od kuće s novim seksualnim mogućnostima i motivima.”⁹³ Seksualna nagrada za borbu „bila bi poremećena prisutnošću ženskih boraca.” Nakon borbe muški pobjednički vojnici često „izražavaju dominaciju silovanjem osvojenih žena”⁹⁴ i silovanjem teritorija [koji je u jeziku] također feminiziran i podređen. Koriste se „muškim i dominantnim položajem u odnosu na ženski i podređeni položaj.”⁹⁵ Često feminiziraju protivnika,

⁸⁵ Ibid. 261.

⁸⁶ Ibid. 260.

⁸⁷ Ibid. 349.

⁸⁸ Ibid. 47.

⁸⁹ Ibid. 267.

⁹⁰ Ibid. 332.

⁹¹ Ibid. 350.

⁹² Ibid. 333.

⁹³ Ibid. 334.

⁹⁴ Ibid. 333.

⁹⁵ Ibid. 356.

neprijatelja i podređenog obilježavajući ga ženskim rodnom; svoj „ratni »cilj« eksplicitno feminiziraju i objektiviziraju.”⁹⁶

Neki vojnici opisali su borbu kao seksualno zadovoljavajuću. Za njih su „»prokreativni čin i destruktivni čin neraskidivo povezani.«”⁹⁷

9.3. RAT I ŽIVOTINJA

Kritička animalistika, koja će poslužiti pri razumijevanju statusa životinja u ratnom stanju „utemeljena je na razumijevanju međusobne povezanosti svih oblika diskriminacije i nejednakosti; podčinjavanje životinja neposredno je povezano s drugim sistemima ugnjetavanja jer se uspostavlja s istim mehanizmima binarne suprotnosti.”⁹⁸ Kao i feminizam i ekofeminizam, koji istražuju status žena te status žena i okoliša u ratnome stanju na temelju uspostavljene dvojnosti muškarac/žena, muškarac/žena-okoliš, kritička animalistika istražuje dvojnost čovjek/životinja, koji se temelji na istoj dihotomiji u kojoj je čovjek u poziciji moći nad drugim članom skupa. Vrijedno je spomenuti i animalistički ekofeminizam kako bi se istražio stav muškaraca prema ženama i životinjama. Vezano uz taj pristup navodi se da je „muška vladavina uklonila životinje iz kruga ljudske zanimacije, legitimizirala je povredu ljudi sličnih životinjama, u tu skupinu spadaju i žene.”⁹⁹

Sve donedavno vladao je uglavnom prešutni dogovor da se životinje smatra nevažnima za književnost i ostale tradicionalno humanističke subjekte. Kako se s vremenom sve više razvijaju animalistički studiji, životinjama se pridaje više pažnje, s time i subjektiviteta, tako da postaju interes humanističkih i kritičkih studija, ali i književnosti. „Pojam specizam u analogiji je s pojmovima rasizam i seksizam, kao i drugim diskriminacijama unutar ljudske vrste. Pojam specizam označava propust u stavu i postupcima da se bilo kojem neljudskom biću prida jednaki obzir i poštovanje.”¹⁰⁰ Specizam i seksizam utvrđeni su u ratu u kojemu je na vrhu hijerarhije muškarac. Zato kritička animalistika u ovome kontekstu istražuje ostvaruje li ljudski književni lik prema životinjskom liku antropocentrički stav prisvajanja,

⁹⁶ Ibid. 351.

⁹⁷ Ibid. 349.

⁹⁸ Branislava Vičar. 2016. Kot divji, brzajoči konj / prihaja k nam svoboda!: Konj med metaforo in subjektom v glasu partizanov. 228.

⁹⁹ Kajinić, Sanja. Ekofeministički pristup iskorištavanju kitova u Melvilleovu ‘Mobyju Dicku’: čovjek osjeća neko zadovoljstvo kad čita o kitovima kroz njihove vlastite naočari. *Kulturni bestijarij*. 533. Prema: Adams, Carol J. 1991. *The sexual Politics of Meat*.

¹⁰⁰ Joan Dunayer: Speciesism. <https://www.animallaw.info/article/anti-speciesism-appropriation-and-misrepresentation-animal-rights-joan-dunayer%C2%92s-speciesism> [06.03.2021.]

uništavanja i nadmoći ili uspostavlja prema njemu odnos poštovanja? Dakle, u fokusu je pitanje priznaje li se životinji status samostalnog subjekta, tj. poštuje li se njezina „Drugost“, ili je životinja objektivizirana/instrumentalizirana? Osim što je bitno utvrditi status životinjskog lika, ovaj segment također je i važan u vezi s prikazom ljudskih književnih likova jer se u ljudskom odnosu prema životinjama raspoznaje moralno-etički stav književnog lika kako prema životinjama tako i prema ljudima. Zato se predlaže hipoteza da će književni lik koji poštuje životinju poštivati i ljude, jer ponekad „napušteni kućni ljubimci ili »suveniri« predstavljaju ideale koji su u suprotnosti s ratom”¹⁰¹, dok će nepoštivanje prema životinjama dovesti do razornog stanja čovjeka prema sebi, drugim živim bićima i okolini. Primjena ovog segmenta u interpretaciji odgovorit će na pitanje jesu li ljudski ili životinjski književni likovi veće zvijeri u ratnom stanju.

¹⁰¹ Goldstein 2001: 310.

10. ANALIZA PROZNOG KNJIŽEVNOG DJELA RATNE TEMATIKE

Za interpretaciju proznog književnog djela ratne tematike predložen je sljedeći model istraživačkog područja koji se oslanja na navedena pitanja:

1. Gdje i kada se odvija radnja književnog djela?
2. Koji povijesni narativ je korišten u književnom djelu pri opisu rata?
3. Kako autor/pripovjedač opisuje rat?
4. Je li prisutna estetizacija rata? / Postoji li jezična kreativnost pri opisu rata?
5. Kako su opisani likovi u književnom tekstu?
6. Kakvi su muški likovi?
7. Kakvi su ženski likovi?
8. Kakav je odnos između čovjeka i životinje u ratnom stanju?
9. Tko predstavlja žrtvu u ratnom stanju?
10. Kakav je stav autora/pripovjedovača prema ratu?

II EMPIRIJSKI DIO

11. INTERPRETACIJA ROMANA „A DÖGELTAKARÍTÓ“

SADRŽAJ

U srži egzistencijalno-ratnog romana „A dögeltakarító“ besciljno je lutanje bezimenog vojvođansko-srpskog vojnika trideset godina nakon sudjelovanja u ratovima devedesetih na području bivše Jugoslavije, točnije na hrvatskom teritoriju. Rat je, stoji u romanu, fenomen koji čovjeka čini nečovjekom „ne samo ako progonjenika liši ljudskog dostojanstva, nego ako i progonitelja liši od istoga. Kao rezultat mehanizma rata glavni lik, koji u podsvijesti nosi rat, nije sposoban izvršiti bilokakvu razumnu djelatnost, nije u stanju biti drugačiji, nego onakvim kakvim je postao tijekom rata.“¹⁰² Misli glavnog junaka kao žive slike sjećanja često zalutaju u razdoblje postojanja Jugoslavije, nadalje, dobar dio vremena prepričava svoje iskustvo sudjelovanja u ratu u Hrvatskoj, u kojem je žrtvovao psihičko i fizičko zdravlje za razrušenu domovinu i nastanak nove. Radi za srpske kriminalce i krijumčare goriva, zatim skuplja životinjske lešine na vojvođanskim cestama i putevima. Izvršavajući taj posao, glavni lik daje do znanja da nije prebolio PTSD; sjećanja iz rata: ubijanje, silovanje, paljenje, rušenje te skupljanje leševa i lešina miješaju se sa sadašnjim poslom, uklanjanjem mrtvih životinja. Ne posjeduje privatno vlasništvo, luta po Berlinu, Budimpešti, Beogradu, Novom Sadu, Splitu. U zadnje navedenom gradu radi za prijatelja, krajinsko-srpskog poduzetnika, a dužnost mu je naslikati srpski grb na njegovoj privatnoj vili. Glavni lik ne nalazi svoje mjesto na svijetu, pati od PTSD-a, bolova u trbuhu, ima probavne smetnje. Sve su te bolesti posljedica neprobavljenog rata s kojim nije htio imati nikakve veze. Gubi svoj jugoslavenski i ljudski identitet. Neuspješnost pronalaska svog mjesta u životu prikazuje se u godinama nakon ratova u bivšoj Jugoslaviji u kojima se neobrađena prošlost ratnih zbivanja smješta u sadašnjost koju paralizira.

Osim kritike prošlosti, kritizira se i sadašnjost koja je njena posljedica, jer dom se kao posljedica rata pretvorio „u smračenu periferiju zagađenu razbacanim otpadom, industrijskim otrovom i podmuklom »nacionalnom politikom« gdje se u najboljem slučaju može obavljati

¹⁰² Hovanec. 94.

robovski rad ili ulizivati vlasti.”¹⁰³ Usprkos svemu, glavni lik pokušava pobjeći od rata, ali to se čini nemogućim jer rat je glavna odrednica njegova identiteta: „Budapestén, a Hotel Moszkva teraszán is csak ugyanazt a nyomorult szűkölést lehetne hallani, mint azokon a horvát tanyákon.”¹⁰⁴

Zaključno, roman pretapa u tekst beskonačni rat, kaos, fizičko i psihičko uništenje ljudi, živih bića, okoliša i uma. Detaljnije, tematizira uništenje „malog čovjeka”, pojavu ratnog profiterstva kao posljedicu loše politike, ali prije svega fizičku i mentalnu bolest: probavne smetnje i PTSD. Ovo je roman o stanju jednog vojnika nakon rata, u kojem je književni lik praćen neprolazećim smradom lešina i leševa.

11.1. KRONOTOP

„Ratna prošlost glavnog lika kao posljedica neprestanih proživljavanja postaje beskrajna ratna situacija, stalno vremensko i prostorno iskustvo neodvojivo od sadašnjih događaja. Neovisno o mjestu i vremenu događaji u svijetu glavnoga lika tumače se unutar ratnog pojasa. U skladu s time Bencsik Orsolya tumači da su zemljopisni prostori koji se pojavljuju u romanu »unutarnji krajolici glavnoga lika.« Tim književnim postupkom „svako mjesto postaje mjestom rata, nepoznata Amerika je pak utopijsko utočište čežnji.”¹⁰⁵ „Montažna tehnika koja funkcionira kao prikaz asocijativne memorijske funkcije isprepliće sadašnje događaje glavnoga lika s traumatičnim sjećanjima iz prošlosti. Upravo se pomoću analepsi ratni događaji iz prošlosti pojavljuju kao uzroci nepobjedive frustracije u sadašnjosti. Sjećanja na ratne događaje sve do kraja romana pojavljuju se u toj formi: svakidašnje radnje ne samo nehotice, već usprkos njenoj izričitoj namjeri neprestano prizivaju prošlost koja koči sadašnjost i budućnost.”¹⁰⁶ Na primjer, „slike uklanjanja leševa s vojvođanskih ulica u furgonu u kombinaciji s postupkom asocijativnog sjećanja preklapaju se s djelatnošću »čišćenja« iz rata”¹⁰⁷:

„Mentünk a harcokosi után, és ha az út szélén mozgást észleltünk, minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottunk, és addig lőttünk, amíg a mozgás meg nem szűnt. A megszállt területeket fésültük át, biztosítottuk az övezetet, ez volt a feladat,

¹⁰³ Radics, Viktória. 2016. Miért jó Danyi Zoltán regénye?: A dögeltakarító. *Tiszatáj*, [članak]. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/23801/1/tiszataj_2016_010_105-109.pdf [06.03.2021.] 105.

¹⁰⁴ Danyi, Zoltán. 2015. *A dögeltakarító*. 124.

¹⁰⁵ Hovanec. 98.

¹⁰⁶ Hovanec. 96-97.

¹⁰⁷ Hovanec. 94.

parancsot teljesítettünk. – Talán az átázott bakancs, a kásás hóval borított táj, vagy csak a hókotró, a furgon és a kamion egyhangú zúgása, nem tudom, de ugyanazt az izgalmat kezdtem érezni, mint amelyet a tanyák megtisztításakor.”¹⁰⁸

„Da se objasni metafora: kao u Vojvodini na leševe, glavni je lik kao član srpske vojske pod naredbom »čišćenja« išao u lov na žive ljude u mjestima koja su obilježena neprijateljskima.”¹⁰⁹ „Epizode sjećanja repriziraju paljenja sela, silovanja žena i brutalna ubojstva.”¹¹⁰ Nije važno gdje se glavni lik nalazi u danom trenutku zbivanja, cilj je prikazati ispreplitanje prošlosti i sadašnjosti, bitnije je psihičko stanje od fizičkog mjesta, zato su i misli glavnoga lika u jednom trenutku u Slavoniji pogođenoj ratom, u drugom na srpskim cestama trideset godina nakon pokolja. Dakle, „s obzirom da su u romanu zbog stanja ljudske bezizlaznosti zajedno uprani prošlost, sadašnjost i budućnost, tako se u stanje tijela useljuje prošlo, sadašnje i buduće stanje lešina.”¹¹¹

11.2. POVIJESNI NARATIV

Iako je autor romana iz Vojvodine, danas Srbije, nekoć Jugoslavije, a prije toga Mađarske, ne koristi srpski standardni povijesni narativ o ratovima devedesetih, koji rat definira kao „građanski rat“ u kojem su svi jugoslavenski narodi odgovorni za izbijanje sukoba. Čini se da je pisac više naklonjen ostalim povijesnim narativima, prije svega hrvatskom i bošnjačkom. U tome se narativu Srbija krivi za plamteći nacionalizam, okupaciju tuđeg teritorija i prije svega agresiju nad susjednim državama i narodima. Kao uvod u ovo poglavlje, jedan od autorovih unosa na internetski dnevnik može potvrditi navedeno stajalište:

„(...) stiglo je krajnje, stvarno krajnje vrijeme da Srbija uvidi (...) da je ovo sada zaista zadnja točka, Srbija dolijeva vatru u vruću tavu, tamo gdje više nema ničega osim priznavanja gubitaka, traženja oprosta od obespravljenih, kompenzacije prognanika, izražavanja utjehe za ponižene zbog zgnječenih života, traženja oprosta zbog rastrganih sudbina i dubokog kajanja, ali prije svega nema već posve uzaludne i

¹⁰⁸ Danyi 2015: 74-75.

¹⁰⁹ Hovanec. 94.

¹¹⁰ Radics. 2016: 107.

¹¹¹ Ibid.

kasne počasti i milosti prema mrtvima. Zgnječene sudbine i poniženi životi ne nestaju bez traga, kao ni nepokopani mrtvi i masovne grobnice.“¹¹²

Osim kritike današnje srpske politike koja odbija priznati da je bila najveći uzrokovatelj ratova devedesetih, pripovjedač spominje preteću rata: prisilo odvođenje ljudi na nacionalističke skupove, ali i odlazak dobrovoljaca, onih koji su vjerovali u tu ideju:

„(...) amikor kivezényelték őket egy úgynevezett »spontán mítingre«, sűrűn tartottak ilyeneket azokban az időkben, és a gyárakat meg az iskolákat rendszeresen kivezényelték ezekre az utcai nagygyűlésekre, igazgatói rendelettel, hogy végighallgassák a szónoklatokat a nagy szerb igazságról és a szerb megújulásról (...)“¹¹³

„Szóval ezzel kezdődött, ezzel a hajnali hányással, délelőtt pedig kivezényelték őket arra a mítingre, és a nagy szerb igazság mellett tüntettek, de neki a gyomra még mindig émelygett, és a szájának olyan savanyú íze volt, mint a kefirnek, mondta, azon a mítingen viszont nagyon sokan összegyűltek, könnyen lehet, hogy ez volt a legnagyobb spontán míting azokban a hetekben, mivel erre nemcsak az iskolákat, hanem a gyárakat is kivezényelték, és talán még többen voltak, akiket nem kellett kivezényelni, hanem maguktól jöttek.“¹¹⁴

Sve je započelo nacionalističkom ideologijom i skupovima, nacionalnim zastavama, „velikosrpskom idejom“, a završilo je, nakon krvavog sukoba, napuštanjem zemlje:

„(...) egy fehér vitorlázó repülővel hagyja el az országot, mert ez már a mítingek előtt is megfordult a fejében, és azután jöttek a nemzeti lobogók, és jött a nagy szerb igazság, a menekültek pedig kigyózó sorokban vonultak minden irányban.“¹¹⁵

Također se često izigrava s idejom takozvane „Velike Srbije“ i herojskim modelom ukorijenjenim u srpskom povijesnom narativu. Povezuje svoju bolest (bol u trbuhu, tj. probavne smetnje) s „velikosrpskom idejom.“ Tada se upravo počela pojavljivati fizička bolest, dok je mentalno obolio tijekom i nakon sukoba. Dakle, povraćanje, učestali proljev,

¹¹² Danyi, Zoltán. A büszke vesztesek. 10.10.2012. <https://danyiZoltan.wordpress.com/2012/10/10/a-buszke-vesztesek/> [06.03.2021.]

¹¹³ Danyi 2015: 35.

¹¹⁴ Ibid. 90.

¹¹⁵ Ibid. 52.

bolove u trbuhu i podrigivanje povezuje s velikosrpskim skupovima. U to vrijeme također počinje jenjavati njegov jugoslavenki identitet. Tada započinju opisi prijeratnog ludila koje se povezuje sa sverastućim nacionalizmom:

„(...) inkább valami jót, valami nagyon pozitívat jelent, hogy »spontán módon« összeszarta magát a nagy szerb nemzeti megújulásról szóló tömegtüntetésen, legalábbis erre a következtetésre jutott ma hajnalban a liftben.”¹¹⁶

Sintagma „oslobođeni teritorij” ustvari predstavlja „oslobođenje lopova”:

„A háborút szintén nagyon különbözően éltek meg ők ketten, mert amíg őt a frontra vitték, hogy az életét tegye kockára a nagy szerb igazságért, addig Dali az esztrádénekesnőket kúrogatta, és újabbnál újabb kocsikkal furikázott Újvidéken, mellesleg éppen azokkal a kocsikkal, amelyeket az ő egysége vagy más hasonló alakulatok zsákmányoltak az úgynevezett „felszabadított területekről”.¹¹⁷

Osim skupa, veliku ulogu u širenju nacionalizma imali su i vizualni mediji koji su povezali zaraćene strane Drugog svjetskog rata (Nijemce i partizane) sa zaraćenim stranama devedesetih (Hrvate i Srbe). Dakle, ti su mediji povukli paralelu između starog i novog sukoba. Nijemci su u diskurzu Drugog svjetskog rata okupatori i ubojice, partizani su antifašisti, heroji i osloboditelji, dok se u novome sukobu Srbe povezuje s partizanima, a Hrvate s Nijemcima. Ovdje je prisutna dihotomija dobra i zla koja se primijenila u oba sukoba. Takav postupak je za posljedicu imao pohod JNA i srpskih vojnih skupina na susjedne narode i države pod maskom oslobođenja i antifašizma. Za primjer se prilaže sljedeći citat:

„(...) a mítingekre vezényelték ki őket, és a moziban mindig csak második világháborús filmeket vetítettek, előtte azonban meg kellett nézniük egy dokumentumfilmet is a második világháború gáztetteiről, és ezeknek a dokumentumfilmeknek, akárcsak a játékfilmeknek, a lényege általában ugyanaz volt,

¹¹⁶ Ibid. 37-38.

¹¹⁷ Ibid. 115.

vagyis hogy a partizánok a jó fiúk, a németek meg a rosszak, és a jó fiúk végül mindig legyőzték a rosszakat, vagyis a németeket (...)"¹¹⁸

Osim dihotomije dobra/zla, partizana/Nijemaca, Srba/ostalih jugoslavenskih naroda, u tekstu se navodi da srpski grb nacrtan na zidovima gradova i sela sada označava ono što je nacistička svastika označavala četrdesetih godina dvadesetog stoljeća. Nacistička se paradigma lijepi dijelu srpskog naroda, tj. svastika se poistovjećuje sa srpskim grbom. Ovdje se opovrgava novonastali, nametnuti poredak koji se nastavlja na slučaj Drugog svjetskog rata:

„(...) ebben a berlini zubbonyban járt mindenhova, hogy szúrja csak a szerbek szemét a német zászló, aminek persze semmi köze nem volt a náci zászlóhoz, éppen ellenkezőleg, a dolgok mintha felcserélődtek volna időközben valahogy, és most a falakra firkált szerb címer jelentette azt, amit ötven vagy hatvan évvel azelőtt a náci horogkereszt jelentett (...)"¹¹⁹

Iako kritizira one koju su se priklonili velikosrpskoj ideologiji, ne svaljuje odgovornost za sukob kolektivu srpskog naroda, jer obični ljudi su prikazani kao dobri ljudi velikog srca prema kojima iskazuje poštovanje: „a szerbek szíve nagy, a szerbek az utolsó falatjukat is megosztanák az emberrel (...)"¹²⁰

Osim što se daje prednost hrvatskom i bošnjačkom povijesnom narativu, u tekstu se (ironički) idealizira Amerika kao utopijsko mjesto koje ne poznaje ratovanje. Pripovjedač iskazuje povjerenje Amerikancima, naivno im povjerava završetak rata. U njima nalazi primjer mirnog naroda koji je sposoban za rješavanje jugoslavenskog konflikta. Amerika je nepogrešivi primjer koji se upliće u svjetske sukobe upravo zbog svoje nepogrešivosti i moći za uplitanjem u tuđe ratove. Budući da se uspoređuje mirna, civilizirana Amerika s divljim i krvavim Balkanom, povlači se zaključak da se Amerika smatra svetom zemljom. Smatra da su se Amerikanci u ratovima u Jugoslaviji uključili u sukob podržavajući „ispravnu stranu”: Hrvate, Bošnjake i Albance protiv Srba. Prihvatajući uplitanje tuđe sile u jugoslavenski rat pripovjedač se nada, da će ta sila moći prinijeti kraj ratu, u drugu ruku podržava ratne

¹¹⁸ Ibid. 125-126.

¹¹⁹ Ibid. 129.

¹²⁰ Ibid. 26.

operacije protiv Srba jer njih smatra najvećim krivcem za rat, ali naravno, samo one „otrovane” nacionalističkom i osvajačkom ideologijom:

„(...) a legutóbbi délszláv háborúk idején is sokan az amerikaiakban bíztak, és tőlük remélték, hogy majd békét teremtenek valahogy, mondták, és ami azt illeti, ebben nem tévedtek nagyot, mert ha sokáig kellett is várni rájuk, azután mégiscsak az amerikaiak vetettek véget a háborúnak, legalábbis ami a mészárlásokat és a kivégzéseket illeti (...).”¹²¹

Pošto ratno pismo počiva na historiografiji, tj. sekundarnoj literaturi, za najbolji primjer korištenja te literature se navodi dio koji opisuje „Oluju”, vojnu operaciju za oslobođenje okupiranog hrvatskog teritorija od strane pobunjenih Srba. U tome se dijelu spominju razlozi za zločine počinjene nad civilnim srpskim stanovništvom. Iako je Tuđman, tadašnji predsjednik Republike Hrvatske, obećao da civilima neće pasti dlaka s glave, dogodilo se da su se neki hrvatski vojnici tijekom i nakon akcije izživljavali nad civilima jer su postali ogorčeni prije početka akcije. Umjesto da pripovjedač osudi takve zločine, razumije ih, jer su Hrvati nekoliko godina patili od strane pobunjenih Srba. Zato opravdava tu vojnu akciju i razumije bijes vojnika, jer, kako tvrdi, jedino se vojnom akcijom moglo doći do kraja sukoba, nikakvim mirovnim konferencijama. Hrvatskim vojnicima također pripisuje odgovornost da su tijekom i nakon Oluje počinili zločine nad srpskim stanovništvom. Ratni zločini su na taj način pripisani cijeloj vojsci koja je sudjelovala u operaciji, jer vojska djeluje kao kolektiv. Osim što im djelomično pripisuje zločine, također ih hvali zbog uspješne akcije, zbog učinkovitosti i brzine izvedbe. Također se izražava odobravanje za završetak rata ratnim operacijama, s obzirom da mirovni pregovori nisu urodili plodom za osnivanje mira. Detaljniji opis autor iznosi u sljedećem citatu:

„(...) de az Oluja hadművelet után mégis nyugdíjazták, Knin elfoglalásakor ugyanis egy kissé túllőtt a célon, Tuđman elnök azt nyilatkozta azon a hajnalon, hogy a szerb lakosságnak nem kell semmitől tartania, többször elhangzott a rádióban, hogy a civileknek nem esik bántódásuk, mindenki maradjon az otthonában, a horvát kormány szavatolja a szerb polgárok biztonságát, a harctéren, persze, más volt a helyzet, a horvát honvédek nagyon is belemelegedtek a dologba, ami érthető ugye, hiszen évekig vártak arra, hogy felszabadítsák a szakadárak által ellenőrzött Krajínát, miközben évekig folytak a hosszadalmas, hiábavaló és eredménytelen tárgyalások és

¹²¹ Ibid. 49-50.

konferenciák, és lehetett volna még húzni és halogatni évtizedeken át, de a kudarcba fulladt svájci tanácskozás után Tuđman elnök kiadta végre a parancsot, és másnap hajnalban megindult a háború legnagyobb hadművelete, amelynek stratégiai okok miatt gyorsnak és határozottnak kellett lennie, és az Oluja a maga nemében csakugyan tökéletes hadművelet volt, noha kisebb vagy nagyobb túlkapások adódtak persze, mert a háború a háború, és a katonák azok katonák, de akárhogy is nézzük, az igazság mégiscsak az, hogy nem a hosszadalmas tárgyalások, nem a végtelenségig elnyúló tanácskozások, és nem is az úgynevezett békekonferenciák, hanem az Oluja, ez a gyors és határozott katonai művelet hozta el a háború végét – legalábbis a horvátok számára (...).”¹²²

Izruguje se srpskom herojskom narativu, jer navodi da nekim Srbima još uvijek nije došlo do znanja da su izgubili rat te da u njihovoj kulturni više nema nikakvog „ukorijenjenog” herojstva. Na primjeru „Oluje” opisuju se dva različita povijesna narativa. Za Hrvate je to osloboditeljska operacija, za Srbe okupatorska, ona koja je omogućila činjenje zločina nad tamošnjim stanovništvom. Pisac bolje razumije hrvatski narativ, odobrava operaciju vojnog oslobađanja teritorija. Ovdje također nastupa činjenica da dvije države još uvijek nisu harmonizirale svoje narative, nije još došao red na dijalog mira:

„(...) mert a szerbek még mindig azt hiszik, hogy háború van, a szerbeknek szétrúghatod a seggét, ők akkor is azt képzelik, hogy győztek, és hogy ők a kurva nagy hősök, holott ennek semmi köze nincsen a hősiességhez, ennek csak a tahóságához és az idétlenséghez van köze, úgyhogy egész Európában ezek a szerencsétlen szerbek a legszánalmasabbak és a legnevetségesebbek (...)”¹²³

Ono u čemu se danas slažu svi jugoslavenki narodi je činjenica da je rat bio plodonosna prilika za razvitak ratnih profitera, „akik a háború alatt minden elképzelést felülmúló módon meggazdagodtak.”¹²⁴ U sljedećim se citatima navodi postupno bogaćenje ratnih profitera, mafijaša i lokalnih političara krijumčarenjem benzina iz Mađarske u Srbiju. Pripovjedač prije svega opisuje povampirenje i korupciju ljudi: od „najmanjeg čovjeka“ do političara. Iznosi zamisao da se nemoralnost u ratu utvrđuje u svaki sloj društva:

¹²² Ibid. 144-145.

¹²³ Ibid. 144-145.

¹²⁴ Ibid. 212.

„(...) azután a maffia rátette a kezét az üzemanyagra.”¹²⁵ „(...) egyre nehezebb volt annak, aki a saját zsebére akart dolgozni, akik viszont nekik sverceltek, azok szabályos menetszlopokban keltek át a határon, soron kívül, mint ahogy a diplomaták, mert ettől kezdve már nemcsak a határőrök, hanem feltehetően a helyi politikusok is érdekelve voltak a dologban.”¹²⁶ „Miután a dögeltakarítótól kirúgták, visszamehetett volna dolgozni a benzinkútra, de egyrészt nem akart újra belekeveredni az ügyeikbe, másrészt pedig a fejesek, akikkel jóban volt, időközben már kiszálltak az üzletből, és egy ideje azon fáradoztak, hogy tisztára mossák a feketén szerzett milliókat, ezért export-import cégeket alapítottak és különféle vállalkozásokba kezdtek, kávépörkölőket, vadászboltokat és autószalonokat nyitottak, vagy gyárakat létesítettek, cipőgyárat, dohánygyárat és csempegyárat, mint ahogy a régi nagyfőnök, Dalibor is, akit mindenki csak Dalinak nevezett, és aki a legtöbbször vitte közülük, kezdetben csak bárókat és pizzériákat működtetett, később butikokat és italboltokat nyitott, végül pedig már bevásárlóközpontokat és komoly lakóparkokat épített.”¹²⁷

11.3. OPIS RATA

„Često sam osjećao da su Srbi i Hrvati ustvari zaljubljeni jedni u druge, smrtno zaljubljeni (...) To je, naravno, samo jedna književna pretpostavka, ali tako mogu razumjeti žestinu kojom svakih trideset-četrdeset godina jedni drugima skaču na vrat, jer već sam vidio kako najveća ljubav može prerasti u najveću mržnju.”¹²⁸

Prvi simptomi rata su nestajanje slovenskih i hrvatskih namirnica iz srpskih trgovina. To nestajanje metaforički predstavlja prve srušene trgovačke i industrijske mostove. U sljedećem se citatu kritizira nastojanje ljudskog roda za osvajanjem tuđeg teritorija, jer umjesto da se grade tvornice, uspostavljaju trgovački odnosi i suradnja, vode se ratovi. Nestaje industrijski ponos Jugoslavije, jer, ironično, bolje je voditi rat nego proizvoditi i živjeti od svoga rada:

„(...) a háború elején a Bazooka rágógumi egyik napról a másikra eltűnt a boltokból, mint ahogy a Vegeta ételízesítő, az 57-es cigaretta, a Cedevita italpor, az Eva

¹²⁵ Ibid. 14.

¹²⁶ Ibid. 15.

¹²⁷ Ibid. 95.

¹²⁸ Csutak. 2015.

szardínia és minden más, amit a horvátok vagy a szlovének gyártottak, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy a háború kezdetén minden, vagy majdnem minden eltűnt a boltokból, mert addig mindent, vagy majdnem mindent a horvátok és a szlovének gyártottak, de most ők ellenségek lettek, és nem kellett tőlük semmi már, csak a területek, Eszék, Vukovár, Knin és a Krajinák, úgyhogy basszák meg a Radenska ásványvizüket, a Tomos motorbiciklit meg a Gorenje mosógépüket.”¹²⁹

Drugi simptom je stanje nestajanja sjećanja, prijateljstava, djetinjstva i identiteta:

„(...) persze a gyerekkor mindenki számára elveszik végül, de a legjobban mégis azok veszítik el, akik vele együtt az országot is elveszítik, amelyben felnőttek, és Jugoszlávia teljesen elmerült az iszapban, mintha soha nem is létezett volna.”¹³⁰

U romanu se na primjeru vojnika uvučenog u rat, u godine koje su „ogolile i okoštale sve”, tvrdi da rat nikada ne prestaje, zauvijek obilježava one koji su sudjelovali:

„(...) és amíg a lift lefelé haladt, egyre világosabban látta, hogy azok a mindent lecsupaszító, mindent kicsontozó évek, amelyek ezekkel az úgynevezett spontán mítingekkel kezdődtek, nem értek véget azóta sem, és vélhetően soha nem is fejeződnek be.”¹³¹

Opisivanje rata na području Hrvatske, pripovjedač se slaže s činjenicom da u tome ratu nije bilo nikakve časti doli masakriranja, ubijanja, silovanja, pljačkanja i dokazivanja muškosti. Rat u Hrvatskoj, kao i ratovi u Bosni i na Kosovu, obilježeni su brisanjem granice između vojnika i civila. Glavni glagol rata je „čistiti”: čistiti ljude, sela, životinje, imovinu. Poslije njega nastupa „paliti”; a zatim „pljačkati”. U ratu nije bilo nikakvog dostojanstva, „fer” ratovanja koje se već odavno smatra nestalim proizvodnjom oružja masovne destrukcije, gubitkom poštovanja prema ženama i okolišu, brisanjem razlika između vojske i civila. Više nije samo neprijatelj neprijateljska vojska, već sve što pripada toj vojsci: država, infrastruktura, ljudi, životinje, posjed. Vojnici „zaraženi” ideologijom i toksičnom muškošću srčano uništavaju neprijatelja, dok ostali ne znaju točno s kim se bore, zašto, čemu. U ovome

¹²⁹ Danyi 2015: 107-108.

¹³⁰ Ibid. 17.

¹³¹ Ibid. 38.

se poglavljju također spominju i takozvani „Tigrovi“, srpska paravojna formacija odgovorna za ratne zločine nad hrvatskim i bošnjačkim vojnicima i civilima.

„Ha egy gazdasági birtok vagy egy tanya mellett haladtunk el, a harckocsink a házak felé fordította az ágyúját, mi pedig szorosan a dzsipek mögé húzódtunk, és lépésben közelítettünk, miközben folyamatosan a fegyverek célkeresztjében tartottuk az ajtókat és az ablakokat, hogy ha bármiféle mozgást észlelünk, akkor mi lőjünk először, többnyire azonban nem észleltünk semmilyen mozgást, az előttük járó Tigrisek már majdnem mindent elintéztek ezeken a helyeken, amit csak lehetett, így nekünk nem maradt más, mint a takarítás, úgyhogy csak ritkán fordult elő, hogy élő emberekkel találkoztunk, akiknek valahogy sikerült elrejtőzniük a Tigrisek elől, de ha mégis előfordult, akkor nagyon megleptük őket, mert ránk már nem számítottak, és így csak későn, általában túl későn vették észre, hogy közeledünk, rendszerint csak akkor, amikor a kapuban álltunk, és akkor már nem volt menekülésük.“¹³²

Zaključno, tipično za razdoblje nakon Prvog i Drugog svjetskog rata koji su označili promjenu paradigmu ratovanja, u ovome ratu nedostajalo je viteštva, herojstva, žrtvovanja za domovinu, barem s napadačke strane. „Bilokakav nacionalni heroizam daleko stoji od romana“¹³³, tvrdi Radics Viktória. U skladu s time, u opisu ratovanja nastupa neljudsko postupanje sa zatvorenici, vojnicima, civilima, ženama, životinjama; nadalje, prisutni su motivi paljenja sela, pljačke imovine, sveopće brutalnosti čovječanstva. Sve je to posljedica rata kao političke i ideološke kataklizme koja dovodi do sistematskog uništenja „Drugoga“ i tuđega.

11.4. JEZIČNA KREATIVNOST

„Nisam htio napisati mađarsku, srpsku ili hrvatsku povijest (...) Mene je zanimala mržnja, bijes, bol, i kako se taj žar može preoblikovati u rečenice.“¹³⁴

¹³² Ibid. 75-76.

¹³³ Kovács, Zoltán. 2015. Cseveg a magyar utcában: Danyi Zoltán: A dögeltakarító. *Revizor*, [online članak]. <https://revizoronline.com/hu/cikk/5650/danyi-Zoltan-a-dogeltakarito/> [06.03.2021.]

¹³⁴ Csutak. 2015.

„Osjećao sam strah, bijes i mržnju. Svi ti osjećaju pridonijeli su mome pisanju, hranili su moje rečenice.“¹³⁵

Osim najupečatljivijeg motiva koji se proteže romanom, a to je motiv bolesti tijela, pronalaženje odgovarajućeg jezika u srži je teksta. Za izražavanje i oblikovanje teksta, teme, motiva i povijesnog narativa autor/pripovjedač odabire nestandardni, prostački, kolokvijalni jezik. Takav jezik služi obrani od standardnog jezika punog laži jer ne prihvaća argumentaciju koju nudi službeni jezik. Kako bi se udaljio od tih laži ili kako bi pronašao odgovarajući način da piše o neopisivome, napaja se strahom, bijesom, mržnjom i boli kao izrazom stava prema službenoj povijesti. Osim toga, jedino tom tehnikom može izraziti doživljeni strah i užas. Standardni je jezik onaj koji odabire historiografija, dok pisci izražavajući sudbinu „malog čovjeka“ te pišu odozdo. Njegov jezik izraz je njegovih frustracija i opovrgavanja službene herojske povijesti.

Za primjer jezičnog registra, „velike kurvinjske“ zastave upućuju na pripovjedačevu netrepeljivost i frustraciju prema ratu. U jeziku nalazimo kritiku prema ideji tzv. „Velike Srbije“, slijedom toga, prema novom nacionalnom identitetu:

„(...) és másnap délelőtt azután kivezényelték őket egy mítingre, sok ilyen mítinget tartottak azokban a hetekben, és ezeken az úgynevezett spontán mítingeken mindig kurva nagy szerb zászlókat lengettek.“¹³⁶

Zaključno, roman je obilježen psovanjem i obscenim jezikom koji služi prikazivanju jednog uništenog, apsurdnog postojanja kao posljedice apsurdnog rata. To se može protumačiti činjenicom da ako se narativ odmakne od dominantnog i službenog narativa, više je istinit; ako maknemo ideologiju i nacionalizam službenog narativa možemo dospjeti do srži rata.

11.5. ESTETIZACIJA RATA

Danyi je jedan od onih pisaca čiji je jezik jezik rata, a rečenice istovremeno ratne i antiratne. Iz tog gledišta nema ljepote jezika pa nema ni estetiziranja užasa rata jer ratne slike nisu uokvirene u estetski ugodan oblik, dakle, nedostaje im ljepota forme. Estetizacija, prema navedenoj tvrdnji, u tom slučaju stoji daleko od teksta jer pišući „odozdo“ umjetnik ne

¹³⁵ Danyi. 2019: 57.

¹³⁶ Danyi. 2015: 89.

idelizira rat, već iskazuje revolt prema istome. Pišući iz te perspektive, upozorava se na užase rata, okreće se leđa službenoj povijesti i opisuje se smrtna priroda rata pisana sa strane „malog čovjeka“.

Kao primjer neestetizacije rata mogu se navesti „patološke posljedice organa zbog traumi zadobivenih u ratu jer tijelo je glavnog junaka opisano kao „simptom njegove sudbine.“¹³⁷ Upravo se u opisu tijela nalazi najveća kritika prema ratu, samim time i najbolji primjer neestetizacije rata, jer glavni lik svakodnevno proživljava prošlost kao tjelesnu funkciju, točnije kao poremećaj rada tijela, a na taj se način postiže „utjelovljenje probavnih smetnji.“¹³⁸ Taj najkreativniji dio teksta duboko u sebi sadrži antiratni stav jer činjenica je da se „u ratu u suštini cijelo tijelo pretvara u muku.“ Na taj se način „prikaz probavnih smetnji ujedno stapa s opisom moralnih problema.“¹³⁹ O takvoj strahoti i ljudskoj destrukciji koju proizvode ideologija, nacionalizam i rat može se „jedino vjerodostojno govoriti preko tjelesnih simptoma (...) jer rat nije ovo ili ono, nego sve što je bilo, što je, i što će biti.“¹⁴⁰ Roman, dakle, odgovara na pitanje u što se pretvara ljudsko tijelo [prikazano kao iracionalni stroj] kada je „memento vlastite prošlosti“¹⁴¹ Sljedeći navod ulazi dublje u primjer neestetizacije ratovanja koja se ostvaruje opisom uništenog tijela:

„Glavni lik katastrofu koja se dogodila i događa u širemu svijetu unosi u sebe i proživljava je tijelom i dušom, ali ne može je probaviti. Prdci, mokrenje, obavljanje nužde, spolni odnosi, opsesija donjim dijelom tijela vrište da nema nižeg od ovoga, da je naš ljudski rod stigao do dna svijeta.“¹⁴²

Sami je autor pisao o odnosu tijela i rata:

„Rat započinje iz više razloga, isto kao što je za nastanak oluje ili ledene kiše potrebno više meteoroloških čimbenika, ili kako je bolest tijela kombinacija više nepovoljnih stanja.“¹⁴³

U drugu ruku, roman pruža opasnost estetiziranja rata uvodeći u tekst problem „tijela u boli.“¹⁴⁴ Kao što je napisano u pregledu literature rada, za primjer se može uzeti scena

¹³⁷ Kovács. 2015.

¹³⁸ Hovanec. 93.

¹³⁹ Radics 2016: 108.

¹⁴⁰ Csutak. 2015.

¹⁴¹ Hovanec. 97.

¹⁴² Radics. 2015.

¹⁴³ Danyi. 2019: 58.

silovanja žena od strane nekoliko vojnika. Takvi su činovi događaju zbog mješavine nacionalizma i pornografije, koja označava „divlje cvjetanje agresije“.¹⁴⁵ Čitajući taj dio, postoji mogućnost da će tijelo žrtve, „tijelo u boli“ probuditi čudno uzbuđenje u čitatelju. To je jedan od primjera estetizacije rata, jer iako je u srži romana antiratni stav, ovakve su scene opasne jer stoje na rubu estetizacije rata.

11.6. MUŠKI ROD

Rat, povijesno gledajući, postoji u svakom društvu, matrijarhalnom i patrijarhalnom, čini se, da je rat na Balkanu, prema autoru i mnogim drugim članovima regionalne zajednice, ukodiran u ovdašnje ljude. Srpskim muškarcima, naprimjer, pripovjedač pripisuje turski, osvajački gen, s obzirom da su Turci stoljećima obitavali na ovim prostorima:

„(...) a Krajinák kívül estek a törökök által meghódított területeken, ahol a török helytartók az első éjszaka törvénye szerint rendre meghágták a szerb menyasszonyokat, és így a hódoltság több száz éve alatt fokozatosan, úgyszólván csepről csepre juttatták be a génjeiket a szerbekbe, akiknek a haja, a termete, a fejformája szép lassan megváltozott, kivéve persze a Krajinákban élő szerbeket.“¹⁴⁶

Kako i ne bi izbio rat, kada Jugoslaviju i Balkan nastanjuju muškarci koji se herojski žele istrijebiti zbog porijekla čevapa:

„(...) szikár pasas azt hangoztatta, hogy a csevap szerb nemzeti étel, mindig az volt, és örökre az is marad; a másik, egy kerek arcú, izzadékony szivar, akinek a haja hollófeketén fénylett, valamivel csendesebben, de ugyanilyen határozottan állította, hogy nem, nem, a csevap nem szerb találmány, ugyanis a szerbek a bosnyákoktól vették át, és annyit újíttak csak rajta, hogy disznóhúst kevertek hozzá; ez egy baromság, harsogta a csontos arcú, és mivel a hangerő volt a legfőbb érve, még hangosabban bizonygatta, hogy a csevap szerb étel, a bosnyákok lopták el a szerbektől, de el is baszták, tette hozzá, mert kihagyták belőle a disznóhúst; a hollófekete hajú erre csak annyit válaszolt, a bosnyákok nem csak disznóhúst, hanem eredetileg bárányhúst se kevernek a csevapba, csak marhát; na ez az, vetette közbe a

¹⁴⁴ Csutak. 2015.

¹⁴⁵ Radics 2016: 108.

¹⁴⁶ Danyi 2015: 97-98.

csontos arcú izgatottan, hát éppen ezt mondja ő is, hogy a bosnyákok mekkora idióták; mire a hollóhajú, továbbra is higgadtan, azzal folytatta, hogy nem az a kérdés, hogy kik az idióták, hanem hogy melyik volt előbb, a bosnyák vagy a szerb csevap, és az igazság az, hogy a bosnyák volt előbb, de ez nem azt jelenti, hogy a csevapot a bosnyákok találták ki, mert ők meg a törököktől vették át, úgyhogy a csevap tulajdonképpen a törököktől ered.”¹⁴⁷

Na bojišnici muškarci dominiraju u potpunosti. Muški vojnici, bez prisustva vojnkinja, uživaju u orgazmičkom uzbuđenju u nasilnoj dominaciji nad ženama, prirodom, životinjama i svime ostalim što je obilježeno „neprijateljskim“. Vojnici često svoj ratni cilj feminiziraju i objektiviziraju, time ga u potpunosti podređuju sebi. Sama muškost je prikazana kao oružje uništenja, muški spolni organ je spermom i fekalijama nacrtan na tenkovima i na „neprijateljskim“ kućama. Muškarci se, nadalje, služe svojim organom kako bi nametnuli dominaciju nad okupiranim teritorijom. To se može protumačiti primjerom falocentrizma, konceptom koji u srži sadrži mušku spolnost kao središte u psihičkom i seksualnom ustavu. Preokupacijom seksualnošću i nasilnim dokazivanjem muškosti muškarci kreću u napad da bi potvrdili status muškosti, dok svoj cilj smatraju „ženskim“ i „mekim“. Na taj način nastoje ostvariti stoljetni muški arhetip pravog muškarca-ratnika: uništenjem svega što je u dihotomiji s muškim. U toj se skupini nalaze žena, priroda i ostala živa bića, koji spadaju u istu skupinu, jer su u ratnom stanju u potpunosti podređeni muškarcima. Osvajanje predstavlja muškost, a osvojeno ženskost. Pripovjedač strogo kritizira takav koncept muškosti povezan s uništenjem te besmisleni rat vođen za isto, jer muškarci se na primjeru ovoga rata ne bore za oslobođenje teritorija, već za sebe:

„(...) a legelső napon kellett volna faszokat rajzolni a tankokra pingált címerek helyére, mert akkor még talán el lehetett volna kerülni mindazt, ami utána következett, és ami azóta is egyre csak húz mindent bele a sárba, a mocsokba, de mindegy, gondolta, most már nyakig belesüllyedt mindenki a sárba, és még mindig nincs vége, még mindig nem ért véget a süllyedés, mert errefelé még mindig a nemzeti címet pingálják a házak falára, ugyanazt a nemzeti címet, amelyet szarral és gecivel kentek össze a háborúban, éppen ezért nem tud véget érni ez a háború, hanem egyre csak terjed, és lassan mindenhova elér, talán csak azért, mert annak idején senki nem rajzolt egy nagy lófaszt a tankokra, eleinte persze ő is azt hitte, hogy ők a

¹⁴⁷ Ibid. 196-197.

legtökösebb legények, és hogy a háború nem más, mint a házak szétlövése és az asszonyok seggbe kúrása, a feladatuk az ellenséges tanyák megtisztítása volt, és ők mindent megtettek, hogy a lehető leghatékonyabban teljesítsék a feladatot.”¹⁴⁸

Najnasilniji vojnik u odredu s kojim služi glavni lik je Grb, koji je primjer vojnika očaranog vjerskim i nacionalnim uvjerenjima. U njegovom se imenu „utjelovljuje cjelokupna identifikacija s ratnim djelima počinjenim pod tim simbolom [srpskim grbom].“¹⁴⁹ Za primjer se navodi sljedeći citat u kojem glavni lik opisuje uzrok problema s mokrenjem. Nemogućnost mokrenja ga, dakle, podsjeća na Grba i „čišćenje“ Slavonije devedesetih:

„Újra a ház sarkánál állt, és a horvát főszer megint előrehajolt, hogy lefingja a szerb katonákat, de akkor Grb odaugrott mellé, és a tökein keresztül fejbe lőtte, ő pedig csak állt ott, kezében a farkával, és elakadt a vizelete, és azóta mindig görcsbe rándul benne valami, amikor hugyoznia kell, és csak áll a vécé előtt, de nem akar megindulni a pisa egy istenért se.”¹⁵⁰

Osim boraca na bojištu koji se oduševljavaju plijenom: imovinom, ženama, ubijanjem i rušenjem, muškarci također sudjeluju u nematerijalnim nagradama. Kao što je već navedeno, rat kao plodonosno razdoblje za beskrupulozno bogaćenje također je muškarcima pridonio i čast, prestiž, titule, politički utjecaj i vodstvo u razdoblju nakon rata. Na taj je način hijerarhija između muškaraca i žena još više došla do izražaja, muškarci postaju nedodirljivi u svim društvenim i političkim sferama.

U drugu ruku, osim muškaraca koji uživaju u ratu (borbi, bogaćenju, položaju, dominaciji), postoje i muškarci koji ruše muške arhetipove, a to su glavni lik koji ne nalazi svoje mjesto u ratu i drugi vojnik iz odreda, vegeterijanac, koji istim smatra klanje ljudi i životinja. U sljedećem ćemo poglavlju vidjeti da rat ne oduševljava sve muškarce, jer, prema glavnome liku, rat nije urođen muškarcima, već potječe iz kulture te ne predstavlja nikakvu ispunjujuću zanimaciju za muškarce. Na taj će se način srušiti predodžba o urođenosti muškaraca da sudjeluju u ratu.

Zaključno, pripovjedač uspoređuje herojsko nastojanje balkanskih muškaraca da se svakih trideset-četrdeset godina istrijebe s herojskim cvjetanjem mimoze:

¹⁴⁸ Ibid. 103-104.

¹⁴⁹ Hovanec. 96.

¹⁵⁰ Danyi 2015: 113.

„Egy ideig csak a mimózát nézte, ezt a különös virágot, amelynek a halvány citromsárgájához mintha egy kevés hamuszürke is vegyülne, és az járt a fejében, hogy ezek a csontos alkatú, szikár balkáni férfiak harminc-negyven évente újra és újra megpróbálják kiirtani egymást, ugyanolyan elszántan és hősiesen, mint amilyen elszántan és hősiesen nyílnak a mimóزابokrok, amelyek a tél végét se várják meg, már február elején rügyezni kezdenek, és a virágok kibontják halványsárga, apró szirmaikat, amelyek színéhez egy kevés hamuszürke is vegyül, mintha csak a balkáni nők, ezek az olívaolajnál is lágyabb ölelésű, de a sziklánál is keményebb szívű nők hintenék be őket hamuval, talán mert ők tudják a legjobban, hogy elenyészik, elhamvad, elporlad minden, és nem marad végül más, csak a szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján.”¹⁵¹

11.7. GLAVNI LIK

Rodno uvjetovanu predodžbu da muškarcipripadaju ratu, a rat pripada njima pobija glavni bezimni lik romana koji boluje od posttraumatskog stresnog poremećaja. Također pobija i predodžbu da je ratnik i vojnik oličenje muškosti. Neuspješnim bijegom iz novonastale države želi pobjeći od trauma, ali mu se takva sjećanja, odvojena od drugih životinih sjećanja, kao živi osjećaji i slike neprestano pojavljuju šetajući po Berlinu, gdje čuje nevidljive vojničke zrakoplove: „egy katonai repülőgép húzott el az égen, de az is lehet, hogy csak képzelődött.”¹⁵² I u ovom citatu zrakoplovi simboliziraju nemirnu balkansku regiju nad kojom nadlijeću ratni zrakoplovi:

„Otthon, ha nem tudott aludni, a Duna-parton sétált, és ilyenkor gyakran megesett, hogy vadászgépek dübörögtek el felette mélyrepülésben, az ég úgy remegett, ahogy most a térde remeg, persze már az is csoda, hogy ezek az ócska szerb vadászgépek egyáltalán a levegőben tudtak maradni.”¹⁵³

Neuspješno povezuje svoj trenutni život sa sadašnjošću po kojoj kao zloduh koraća prošlost. Na budimpeštanskoj predstavi o anđelima, koji su došli upoznati čovječanstvo, upoznaje ih s reprezentativnim ostvarajima čovječanstva:

¹⁵¹ Ibid. 118-119.

¹⁵² Ibid. 7.

¹⁵³ Ibid. 7-8.

„(...) a katonaruhás jelenetnél már nem bírta tovább, mert akkor megint egy teherautón találta magát, hóval borított tájon, katonaruhában, és a feladatuk az ellenséges tanyák „megtisztítása” volt, legalábbis ezt mondták nekik, ami a gyakorlatban viszont úgy nézett ki, hogy előbb szarrá lőtték, majd kifosztották ezeket a tanyákat, vagy fordítva, előbb kifosztották, és azután lőtték őket szarrá (...)”¹⁵⁴

Glavni lik ne može probaviti u ratu stečenu traumu. To je posljedica toga što svoje ratno iskustvo ne može racionalizirati u smislu veće vrijednosti i značenja. Traži smisao rata, pokušava naći odgovor na pitanje, zašto se dogodilo to što se dogodilo, da bi na kraju došao do zaključka da je sve bilo uzalud:

„(...) mert ő kezdettől fogva elhitte, hogy a dögeltakarítóknál végzett munkájával magasabb célokat szolgál, és hogy ezáltal ő maga is megtisztul valahogy azoktól a dolgoktól, amelyeket korábban tett.”¹⁵⁵

Takvi vojnici često podliježu alkoholu i boluju od PTSD-a, dok glavnog lika romana osim toga svuda prati probadanje u truhu, koje možemo povezati s motivom noža. Taj motiv podsjeća na žrtve izbodene noževima i bajonetama, slijedom toga, to probadanje simbolizira njegovu grižnju savjest. Osim propadanja u truhu, nemogućnost mokrenja ga također vraća u devedesete. Ta grižnja savjest kao kletva paralizira sadašnjost i podsjeća na počinjeni zločin i pasivnost u sudjelovanju:

„Akkor arra gondolt, hogy talán soha nem fog elmúlni ez a gané háború, és hogy a kurva anyját annak a tahó Grbnek, aki éppen akkor lőtte szét a tökeit annak a nyomorultnak, amikor ő a ház sarkánál hugyozni készült, mert miután ez a tahó Grb tökön lőtte azt a horvát főszeret, neki elakadt a vizelete, és azóta se tud rendesen hugyozni, Grbnek persze mindegy volt, ő bármikor tudott pisálni, mentek a harcokcsik után, és ő meg se állt, csak előhúzta, és menet közben maga elé pisált.”¹⁵⁶

Pokušavajući mokriti pjeva srpsku koljačku koračnicu koja mu budi sjećanju o ratu:

¹⁵⁴ Ibid. 59.

¹⁵⁵ Ibid. 222.

¹⁵⁶ Ibid. 94-95.

„(...) amikor az egyik reggelen hugyozni készült, és a vizelet megint csak nem akart megindulni egy istenért se, akkor ismét megszólalt benne, és énekelni kezdte, hogy Ko to kaže, ko to láže, Srbija je mala.”¹⁵⁷

Bezimeni lik se tijekom radnje predstavlja kao pasivna žrtva i šahovska figura u rukama političara i vremena. Sa sebe skida svu odgovornost za počinjena zlodjela, iako je učestvovao u njima kao vojnik na tuđem teritoriju. U djelu se odgovornost za zločine skida s počinitelja, sva se odgovornost pripisuje sustavu, državi, nacionalizmu, političarima, dok su vojnici žrtve sustava kao i oni koje su ubijali. Iako glavni lik cijelim tekstom iznosi svoju poziciju u kojoj se predstavlja kao žrtva rata, opisom uzbuđenja prije napada na „neprijateljsko” selo ne znamo osjećati li on adrenalin ili strah od skorašnjeg mesarenja:

„Olyankor, amikor már csak percek voltak hátra ahhoz, hogy a tanyára támadjanak, a pulzusa felgyorsult, a gyomra összeszűkült, a farka pedig megkeményedett, néha olyan erősen, hogy szinte már fáj.”¹⁵⁸

Sami se autor poistovjećuje s besciljnim lutanjem glavnog lika:

„Dvadeset godina traje ova misija, ovo beskonačno, mutno poslanje. Krenem, vratim se, opet krenem, otrčim jedan krug, zatim se vratim, ponovo krenem, idem jedan krug da bih se ponovo vratio na početak. Ako ne ovdje, gdje bih trebao biti? Da spomenem jednu zanimljivost: u Srbiji, na primjer, opet čiste ceste i putove tenkovima. Oni i dalje vjeruju u tenkove. Kao da je tenk rješenje za snijeg. Ili za što drugo.”¹⁵⁹

Zaključno, fokusiranjem na bivanje pojedinca, čije je postojanje, vjerujemo, metonimija ljudske i nacionalne patnje, kao i skromnim opisivanjem ratnih užasa, djelomično se zanemaruju posljedice koje rat ima na šire društvo.

11.8. ŽENSKI ROD

U ratu u kojem je u prvom planu dokazivanje muškosti logično je da ratnik u sebi mora poraziti sve „ženstveno“ i „meko“. Iz toga, naravno, slijedi da su muškarci u dominantnom položaju, a žene u podređenom. Slijedom toga, muškarcima žene predstavljaju seksualnu nagradu za borbu, zato i siluju „neprijateljske“ žene kako bi izrazili dominaciju nad

¹⁵⁷ Ibid. 130-131.

¹⁵⁸ Ibid. 132.

¹⁵⁹ Danyi, Zoltán. Európa, Európa; Húsz centiméter is elég. [internetski dnevnik]. 20.12.2012; 08.12.2012. <https://danyizoltan.wordpress.com/2012/12/> [06.03.2021.]

„neprijateljskim“ muškarcima: njihovim teritorijem, ženama i svom ostalom imovinom. Za poraženog neprijatelja taj čin označava potpuni poraz. Kao što je već spomenuto, u dihotomiji su pojmovi muškost/ženskost i napad/osvojeno područje; cilj je u potpunosti feminiziran i objektiviziran, dok je napad maskuliniziran. Na taj način otvara se mogućnost da borba muškarcima bude seksualno zadovoljavajuća: napadom i dobitkom teritorija te izživljavanjem nad svime što se nalazi u cilju. Te rodne koncepte, utvrđene u ratnome stanju, nalazimo i u ovome romanu. Rat je u tolikoj mjeri povezan s dihotomijom muškost/ženskost da bi autor mogao biti i feminist. U djelu je izložen koncept da se ratovanje u potpunosti povezuje s muškim rodnom, zato autor pokušava utvrditi mačo klišeje povezane s ratovanjem.

U romanu se postavlja pitanje kakvu ulogu imaju žene u ratu? S obzirom da je toliko povezan toksični maskulinitet s ratom, nudi se odgovor da su žene oduvijek imale udjela u njemu. U sljedećem se citatu referira na Helenu Trojansku: „Úgyhogy kezdté lassan megérteni a régi görögöket, akik képesek voltak évekig háborúzni egy elrabolt szajha miatt, merthogy a nőknek, úgy tűnik, mindig is közük volt a háborúkhöz.”¹⁶⁰

Ženski likovi u romanu odgovaraju muškom bezimenom „junaku“ lišenom identiteta. One su žrtve rodnog i spolnog nasilja. U potpunosti su podređene, žrtve su nasilja, ako je identitet muškaraca topovsko meso, tada bi identitet žena bio istovjetan s portošnom robom. Osvojivši cilj i zauzevši teritorij, glavni lik se u budimpeštanskom kazalištu, u kojem se upravo razgovara o orgazmu svinje, prisjeća zgrade iz rata: grupnog silovanja jedne hrvatske žene od sedmorice, osmorice srpskih vojnika koji uživaju u svome plijenu:

„(...) a disznónak van a leghosszabb orgazmusa, erről beszéltek abban a jelenetben, de neki csak az járt a fejében, hogy milyen lehetett annak a nőnek, akit heten vagy nyolcan megpumpáltak, a katonák orgazmusa nem volt hosszú, némelyik alig lökött kettőt vagy hármat, és már készen is volt, monda, de ha a katonák sok rövid orgazmusát összeadnák, akkor lehet, hogy ez éppen annyi volna, mint egy disznó orgazmusa, és amikor ezt a jelenetet nézte, akkor az is megfordult a fejében, hogy milyen lehetett annak a szerencsétlen horvát nőnek, persze iszonyú lehetett, ez nem kérdés (...)”¹⁶¹

U ovome se citatu povezuje destruktivni i prokreativni čin, rušenje i silovanje koji su neraskidivo povezani:

¹⁶⁰ Danyi 2015: 117.

¹⁶¹ Ibid. 59.

„(...) a többiek mesélték később, hogy miután a harcokcsi kilőtte a gépfegyverest, az egységem elfoglalta a házat, és a rákövetkező fél órában engedélyezett volt minden, a kamra kifosztása és a játék a nőkkel, mert két nőt is találtak abban a házban, egy idősebbet meg egy fiatalabbat, és a kapitány megengedte, bármit tehettek velük, amit akartak, és ilyenkor azt akarja az ember a legjobban, ennél semmi nem lehet természetesebb.”¹⁶²

Iako su žrtve nasilja, ne možemo točno utvrditi jesu li žene pasivne ili aktivne žrtve? Protive li se ratu i odlasku muškaraca u borbu ili ih potiču na krvoproliće? Budući da su lišene identiteta i time bilokakvog racionalnog razmišljanja, pozicija žena i pitanje viktimizacije neutvrdivo je.

Vrijedno je spomenuti da žene osim u ratu pate i u vezama i braku s (bivšim) vojnicima: [a házasság] „ugyanolyan elmérgesedett harc, mint amilyen a Balkánon dúlt.”¹⁶³

U vezi s time, zanimljiva je veza između dva sporedna lika, Celijske, djevojke iz mješanog braka, i P.-a, srpskog nacionalista. Dvoje neko vrijeme živi zajedno u Novom Sadu, gdje P. uzdržava Celijsku, dok ona provodi vrijeme sa svojim psom, kuha gola, trči po gradu. Nakon što P. započne vezu s jednom srpskom djevojkom, odluči se riješiti Celijske i njenog psa čekajući ih u šumi da ih ubije. Ne znamo, jesu li ubijeni ili ne, ali vjerojatno jesu, jer P. pokušava ukloniti sve dokaze iz stana da su Celijska i pas tamo ikada boravili:

„Celia hajával már nem, noha biztosan maradt még valahol egy-két hajszál, mert évekbe telik, hosszú évekbe, amíg valakinek az utolsó nyomai is eltűnnek, de lehet, hogy soha nem is tűnik el semmi teljesen, szőke, vörös és fekete hajszálak maradnak a padló réseiben, és a bőrről levált hámдарabkák ott lapulnak a takarók bolyhái közt, nem falják fel őket az atkák sem, és lehet, hogy P. csak emiatt nézi mereven a kisasztalt, lehet, hogy Celia nyomait keresi, mert végleg el akarja tüntetni őket.”¹⁶⁴

Jednu večer glavni lik ugleda P.-a pored rupe pune lešina u kojoj se vjerojatno nalaze Celijska i njezin pas. Veza Celijske i P.-a može se protumačiti kao još uvijek tinjajuća mržnja i netrepeljivost između Hrvata i Srba, u ovom slučaju kćeri jednog hrvatskog vojnika i srpskog

¹⁶² Ibid. 78-79.

¹⁶³ Ibid. 151.

¹⁶⁴ Ibid. 155-156.

nacionalista. Da se objasni metafora, uvijek će netko dospjeti u rupu punu lešina, mostovi prijateljstva još uvijek nisu izgrađeni.

11.9. STATUS ŽIVOTINJA

U današnjem se svijetu u potpunosti ruši stoljetni koncept humanosti, jer humanost se više ne pripisuje ljudima. Danas vrijedi paradoks da je animalno humano, a humano je animalno, jer životinje i ljudi u potpunosti su zamijenili koncept vrijednosti; ljudi čine atrocitete, dok životinje simboliziraju nevinost i humanost.

Analiza statusa životinja može započeti s poslom glavnoga lika: „čišćenjem“, tj. uklanjanjem pregaženih životinja sa srpskih ulica. Osim „slučajno“ pregaženih životinja, tijekom čišćenja često uklanja i masovno ubijene životinje: „nincsen semmiféle balesetrol vagy elütésről, ezeket a rókákat távolról agyonlőtték.”¹⁶⁵ Uklanjanje životinja s cesta simbolično se može protumačiti neuspješnim odrješenjem traumi iz rata. Prema Viktoriji Radics „»situiranje« životinjskih lešina (psa, konja, lisice, srne) u romanu toliko je maestralno da te lešine opisuju ljudski svijet.”¹⁶⁶ U ratu su osim uklanjanja civila iz dosade pucali po životinjama: „(...) amíg a konvojunk nem tisztította meg előttük az utat, és így a határon rekedt kollégáik sem tehettek mást, mint hogy unalmukban a rókákra meg a kutyákra lövöldöztek egész éjjel, a távcsöves puskáikkal”.¹⁶⁷

Jedan je vojnik iz njegovog odreda, međutim, odlučio postati vegeterijanac, jer je uništavanje ljudskog i životinjskog života obilježio istovijetnim: tijelo je tijelo, bilo ljudsko ili životinjsko. U tome se primjeru izjednačava status ljudi i životinja, jer vegeterijanstvo mu je poslužilo kao moralno čišćenje od ubijanja. Dakle, vegeterijanstvo u tom primjeru čini dihotomiju dobro/zlo s vegeterijanstvom kao prvim članom skupa, dok ljudska zloba čini drugi član. Ta se priča o nečistoći konzumacije mesa podastire i u sljedećem citatu. U opisu primitivnog Balkanca leži odnos prema životinjama, u kojem one konceptualno umiru jer je njihov identitet sveden na meso, na hranu. „Žderanje” životinja se u ovom kontekstu povezuje s nekulturnošću, etičkom nečistoćom, ludilom:

„(...) a csevap szerb étel, és az is marad, akármit mondanak a péder amerikaiak, mert a szerbek már akkor is léteztek, amikor híre se volt a bosnyákoknak vagy az

¹⁶⁵ Ibid. 71.

¹⁶⁶ Radics 2016: 107.

¹⁶⁷ Danyi 2015: 81.

amerikaiaknak, és akkor is lenni fognak, amikor sehol nem lesz már Bosznia és Amerika, mondta, és teletömte a száját hússal és hagymával; ez igaz, felelte a hollóhajú, és lenyelte a falatot, de ha a csevap szerb nemzeti étel, akkor miért nem helyezzük jogvédelem alá, mint ahogy az olaszok a pizzát, kérdezte; miért, miért, miért, csattant fel a csontos arcú tele szájjal, hát mikor védtünk mi meg bármit is, ami a miénk, kérdezett vissza, és újabb húsrudacskát mártott bele az ajvárba, majd bekapta.”¹⁶⁸

Nadalje, životinjama se u književnom tekstu sa strane jednoga lika pripisuje nacionalnost. Na taj način i one postaju žrtve nacionalizma:

„(...) mert észrevesz valami hasonlót Celia és a staffordshire terrier szemében, nem a színükben, hanem a villanásukban lát valami közöset, a terrierek dühét ugyanis mesterségesen hevítik, amihez a tenyésztők tiltott szereket is használnak, az eladó legalábbis ilyeneket mesélt neki a vadászboltban, Celia szemében viszont a dalmátok gőgje lángol.”¹⁶⁹

Pripovjedač pretapa u riječ cikličku ljudsku zlobu, nikad ne prestajuće kopanje rupa i pokapanje leševa i lešina u iste. Rupe za likvidacije se kopaju i za ljude i životinje; ljude se pokapa u iste rupe kao pse i svinje. U ovome se dijelu hijerarhija, ljudska nadmoć ljudi nad životinjama, u isto vrijeme poništava i ostvaruje. Ljudski se potlačeni život izjednačava s onim životinja, a ostvaruje se na način kada određena skupina ljudi koja raspolaže moći čini zločine u isto vrijeme nad potlačenim ljudima i životinjama. U svijetu takvih odnosa moći, kada se ne cijene ni ljudska ni životinjska bića, kako bi se mogao stvoriti jedan „normalan” suživot ljudi i životinja?

„Annak idején ők is felszámoltak néhány dögtemetőt, ez igaz, de a dolog reménytelennek látszott, mert ha egyet eltüntettek, néhány hét múlva két másik jött létre a közelben, persze mi mást is várhattak volna az úgynevezett polgári lakosságtól, amikor az állami vezetés ugyanilyen dögvérmeget hozott létre, nem a kutyák és a disznók, hanem az albánok és a bosnyákok számára, akiket a „harci cselekmények” során százával, ezrével likvidáltak, majd pedig a csillagtalán éjszaka leple alatt kotrógépekkel ásott vermekbe dózeroltak, és így az amerikai műholdak már csak a

¹⁶⁸ Ibid. 198-199.

¹⁶⁹ Ibid. 154.

keréknyomokat, a kamionok és a terepjárók sehovala nem vezető nyomait tudták lefotózni másnap, amikor a felhők szertefoszlottak.”¹⁷⁰

U sljedećem citatu pripovjedač iznosi hijerarhiju među životinjama. Dok kritizira ubijanje mačaka, pasa, lisica, u isto vrijeme zle ljude, koji su počinili ta zlodjela, naziva svinjama. Na taj način, usporedbom svinje i ljudskog počinitelja zločina degradira svinju, pripisuje joj atrocitete koji su počinili ljudi. Dakle, o poštovanju prema svim vrstama životinja nema riječi, svinja je u ovom kontekstu diskriminirana i nejednaka s drugim vrstama životinja:

„Az út széléről szedtük össze a hóval együtt félrelökött állatokat.”¹⁷¹ „Itt negyvenötven dög is van, és nemcsak rókák, hanem kutyák és macskák is, vegyesen. »Mi a fasz, ezek a disznók az összes négylábút kiirtották?»”¹⁷²

Međutim, gadi mu se čovječanstvo i ono „zvjersko“ u njima. Ne nalazi humanost u ljudima, već u životinjama:

„(...) valahonnan melljük szegődött egy német juhász, és utána végig a nyomukban maradt, lógó nyelvvel, csatakos bundával, de élénken és vidáman loholt a furgon után a hóban, egészen a szerb–magyar határig, és amikor a határállomáshoz érve félreálltak, hogy megvárják az őrségváltást, akkor ez a német juhász odatelepedett a furgon mellé, ő pedig kiszállt, leguggolt és megsimogatta, mert jó volt egy élő állatot érinteni annyi dög után, majd amikor káromkodások és köpködések közepette lejátszódott az őrségváltás, és a határvadászok végre beugráltak a dzsipjeikbe, hogy elhúzzanak a hótól megtisztított keskeny sávon, akkor ő is beült a furgonba, és hívta maga után a kutyát, mire a német juhász felugrott a kabinba és odatelepedett a lábuk elé, így indul- tak vissza Újvidékre.”¹⁷³

Iako nalazi utjehu u njemačkom ovčaru, pas nije dugo proživio. Roman se, dakle, zaključuje ljudskom zlobom i ponavljajućim zlom: „(...) vagy esetleg megmérgezték [a német juhászt] éjjel a lakók, ki tudja.”¹⁷⁴

Zaključno, nasilje prema životinjama proširuje i pojačava nasilje nad ljudima. Roman nudi čitatelju osjećaj „koji u zajednicu nasilne i ružne smrti zajedno smješta krvnika, žrtvu, ženu,

¹⁷⁰ Ibid. 219.

¹⁷¹ Ibid. 73-74.

¹⁷² Ibid. 72.

¹⁷³ Ibid. 252.

¹⁷⁴ Ibid. 253.

muškarca, čovjeka i životinju.“¹⁷⁵ U ratnom stanju to još više dolazi do izražaja: životinje, okoliš i žene u potpunosti su podređeni, ne raspolažu identitetom, dakle, njihovo je postojanje u binarnoj suprotnosti s postojanjem muškarca. Na njih se gleda antropocentrički, u potpunosti su objektivizirani i instrumentalizirani. Radi toga je došlo do razornog stanja muškarca prema sebi, drugim bićima i okolišu. „Drugost“, tj. odnos poštovanja se nalazi samo u jednom primjeru, u pronalaženju utjehe glavnoga lika u njemačkom ovčaru kojemu se priznaje subjektivitet. Međutim, moralno-etički stav glavnog lika prema životinjama je dvosmislen, u jednu ruku priznaje subjektivitet životinjama i osuđuje počinjene masakre, u drugu ruku, one koji su počinili iste masakre naziva „svinjama“. U tome se nalazi nelogičnost razmišljanja i općenitog stava prema životinjama.

11.10. ŽRTVA RATA

„(...) žrtve od mene nisu bile ni vremenski ni prostorno udaljene, oni su isto tako bili »jugoslaveni«, kao i ja – što znači da sam i ja mogao biti jedan od njih. Najdublje priznanje tijekom pisanja knjige bilo je upravo to da sam ja bio onaj kojeg su silovali, upucali i bacili u ponor. ... ubojice su isto tako bili blizu meni kao i žrtve, što znači da sam ja bio taj koji je silovao hrvatske i bosanske zene ... ja sam bio taj koji im je naredio da si kopaju grobove (...)”¹⁷⁶

Autorov upis u internetski dnevnik izjednačava žrtvu i ubojicu. Činjenica je, da se žrtva i počinitelj međusobno ne isključuju, jer svi su ljudi bačeni u vrtlog rata, i svi u njemu, zli ili dobri, stradaju, jer život je cikličko ponavljanje zla i ludila.

Pripovjedač svjedoči o žrtvama: svojoj žrtvi, tihoj žrtvi, žrtvi vojnika. Sebi pridaje najviše pozornosti: pasivnom vojniku, učesniku u zločinu kojeg razdire krivnja, dok druge žrtve reducira na fizičko tijelo. U tom slučaju, kao pri Jelinek, žrtva i počinitelj se ne isključuju. Pasivnost je pri glavnom liku forma nasilja, jer je slabi karakter koji čini ono što mu se naredi; po tome je istovremeno sudionik u zločinu i počinitelj. Ulazak u psihologizaciju glavnog lika i bijeg od opisa ratnih zločina može se protumačiti nepripisivanju velikog značenja ratu. Na taj se način ne pridaje dovoljno pažnje žrtvama, možda se i skida odgovornost s počinitelja jer vojnika obilježava žrtvom. I ubijeni i onaj koji ubija je žrtva, svaki sudionik, vojnik i onaj napadnuti. Svi su oni šahovske figure u rukama politike i ratnih

¹⁷⁵ Ibid. 107.

¹⁷⁶ Danyi. Másról akartam írni. 31.10.2015. [internetski dnevnik].
<https://danyizoltan.wordpress.com/2015/10/31/masrol-akartam-irni/> [06.03.2021.]

profitera. Možda ne obraća toliko pažnje na žrtve ubijene u nasilnoj smrti, jer prema njemu u isti krug spadaju vojnik, silovana žena, otrovana životinja i pokvareno društvo. Također je moguće, da se autor bavio traumom pojedinca zbog umjetničkih tendencija koje dolaze sa zapada – zbog fokusa na hiperindividualizaciji pojedinca. Zato je ostavio druge žrtve izvan detaljnog opisa. Na primjer, pri opisu ratnih scena, „ljudsko tijelo u boli“ nedostaje iz opisa. Na taj način pripovjedač miče s površine zločin podčinjen nad tijelom. U tom slučaju posredni opis nasilja označava nasilje protiv te žrtve.

S obzirom da je autor teksta vojvođanski Mađar, piše iz perspektive većine pripadnika te manjine, ljudi uvučenih u rat zbog „velikosprske istine“. Ako promatramo tekst iz tog aspekta, može se zamijetiti da pripovjedač zbog netrepeljivosti prema toj ideji često ostavlja bez spomena žrtve srpske nacionalnosti. Toliko je ogorčen tom idejom da iz teksta izostavlja zločine počinjene nad srpskim civilnim žrtvama, jer njegovi počinitelji, iako i sami žrtve političkog vrtloga, uglavnom su srpski vojnici, a žrtve hrvatske nacionalnosti.

Zaključno, moralni svijet je u potpunosti nestao i svi predstavljaju žrtvu ratnog diskursa.

11.11. STAV PREMA RATU

„Lud je onaj koji misli, da jednim romanom može nešto riješiti, lud je, koji misli, da roman može biti ravnoteža jednoj nasilnoj smrti, i jos je luđi onaj, koji misli, da jednim romanom može popraviti nepopravljivo.“¹⁷⁷

Kao što Elfride Jelinek antropomorfizira oružje, tako pripovjedač antropomorfizira rat. Nadjenuvši mu pridjeve „lecsupaszító“ (hr. „onaj koji skida do gola“), i „kicsontozó“ (hr. „onaj koji uklanja kosti“) neživi rat postaje čovjek. Tako se i odnosi prema tom fenomenu u književnom tekstu, smatrajući ga zlim čovjekom.

Pripovjedač kao primjer „gnjevnog pacifista“ ne može voditi put ka miru, jer iako kritizira sustav ratovanja i ideologije koje ga potpiruju, ovo djelo ne može biti pacifističko i antiratno, jer se u srži tekta nalaze bijes, ogorčenje i osveta. Na taj način ulazi u povijest nasilja koju nastoji kritizirati. Pisanjem osvetoljubivih i agresivnih rečenica tekst se može svrstati u antipacifističko i ratno djelo. U tome leži paradoks, jer iako je u srži romana pacifizam,

¹⁷⁷ Ibid.

korištenjem tih tehnika i narativa ne dopušta se romanu da bude dio antiratne književnosti. Osim toga, pripovjedač demonizira Srbiju i srpski narod kao ideološke pokretače pokolja, ali odabirom tog narativa krivi određenu stranu za sukob. Upravo kao što je Peter Handke naglasio, uvijek je netko kriv; u skladu s time, ratno pismo ne može biti pacifističko. Uzevši u obzir da se gotovo svako ratno pismo oslanja na sekundarnu literaturu i primorano je odabrati jedan dominantni povijesni narativ radi logičnosti i koherentnosti teksta, čini uslugu jednoj od zaraćenih strana čiji će narativ poslužiti kao temelj tekstu. Ovaj roman odabire protusrpski povijesni narativ jer se autorova/pripovjedačeva isfrustriranost nalazi u gnjevu koji osjeća nad poviješću i sadašnjošću zemlje u kojoj živi. Također, kritiziranjem mirovnih pregovora kao sredstvom za okončanje rata i podupiranjem nasilnog rješavanja sukoba rat dobiva prednost nad mirom.

Po svemu sudeći, iako se pripovjedač protivi mehanizmu rata, ovaj roman ne može se svrstati u antiratno pismo jer se nalazi u začaranom krugu nasilja i protunasilja. Uvukavši se u histerično ozračje i kritiziravši rat kao političku, ideološku i individualnu kataklizmu koči put svome ratnom pismu da bude antiratno.

12. ZAKLJUČAK

U diplomskom radu „Ratni diskurs u suvremenoj vojvođansko-mađarskoj književnosti na primjeru romana »A dögeltakarító«“ traženi su odgovori na pitanja: gdje i kada se odvija radnja romana, koji povijesni narativ je korišten kao podloga radnji, kako je opisan rat, postoji li kreativnost u izražavanju, estetiziraju li se užasi ratovanja, kako su prikazani muški, ženski i životinjski likovi te jesu li uspostavljeni hijerarhijski odnosi između njih. Nadalje, ispituje se tko predstavlja žrtvu rata u diskursu te može li navedeno književno djelo biti dio (anti)ratne književnosti. Na temelju literature rata u književnosti koja je metodološki poslužila kao čvrsto uporište pri interpretaciji navedenih pitanja i pretpostavki dobiveni su rezultati izloženi u teorijskome djelu rada. Vrijedi napomenuti, da su osim znanstvene literature glavni teorijski i istraživački dio rada činili autorovi unosi na internetski dnevnik koji su značajno pomogli pri interpretaciji djela, s obzirom da smo pripovjedača romana donekle smatrali alter-egom autora. Zahvaljujući tim unosima, koji su uglavnom navedeni u poglavlju „Tuđi rat odozgo i odozdo“, interpretacija i razumijevanje rata u autora i pripovjedača tekla je glatko.

Deskriptivnom metodom i metodom analize otvorila se mogućnost za metodu sinteze kojom će se izvesti rezultati analize djela usredotočujući se na gore navedena pitanja i pretpostavke. Počevši s mjestom i vremenom zbivanja, može se zaključiti da roman nema stabilan kronotop, već se svakodnevnica i prošlost glavnoga lika zbog njegovih traumatskih sjećanja usklađuju te paraliziraju sadašnjost bivanja. Pomoću autorovih unosa u internetski dnevnik i isječaka iz romana određen je antisrpski povijesni narativ, dakle, prednost za povijesni oslanac i sekundarnu literaturu na kojima je utemeljena radnja imaju prohrvatski i probošnjački narativi. Vrijedi napomenuti da iako pripovjedač preferira navedene narative (jer (anti)ratni roman počiva na historiografiji), također i ruši tumačenja povijesti te se u potpunosti okreće tumačenju povijesti iz pozicije odozdo. Korištenje određenog narativa u fikcionalnoj prozi lako može oblikovati čitateljevu predodžbu o ratu i zamijeniti ili nadopuniti već usvojeni historiografski narativ. Što se tiče opisa rata, iznesena je pretpostavka da taj fenomen u potpunosti ruši moralni svijet svakog sudionika i da svi više-manje predstavljaju žrtvu tog sustava. Jezik, na čijoj je potrazi nastojao autor za opisivanjem neopisivoga, prostački je i kolokvijalni jezik, koji služi pobuni protiv standardne, herojske povijesti, kao i rušenju nacionalnog narativa. Rat se, iz autorova gledišta, jedino može izraziti

bijesom, frustracijama i psovkama. Služeći se takvim jezikom, ne gradi se ljepota forme, tako da nije prisutna estetizacija ratovanja, osim u slučajevima kada opisi osvajačkih pohoda i svega što im slijedi u nekih mogu probuditi uzbuđenje. Za ulazak u psihologizaciju muških, ženskih i životinjskih likova te, naravno, i glavnoga lika, bilo je potrebno razraditi na koji način rat, rod i kultura oblikuju uloge muškaraca, žena i životinja u ratnome stanju. Na temelju literature rodnih studija, likovi romana su u potpunosti predstavnici zadanih ratnih uloga: muškarci ili odlaze oduševljeno u rat jer su očarani ideologijom ili se protive sistemu te se smatraju žrtvama; žene, životinje i priroda su u potpunosti podređeni, ovise o muškarcima i njihovim (zlo)djelima te su lišeni bilo kakve racionalizacije i subjektiviteta. Glavni lik, alter-ego autora, zauzima žrtvenu poziciju te negativnim simptomima na svojem tijelu izražava moralno, fizičko i psihičko propadanje pojedinca i, metonimijski, društva. Za kraj sinteze, može se spomenuti nastojanje za izražavanjem antiratnog i pacifističkog stava koji nažalost nije ostvaren zbog dospijeca teksta u začarani krug nasilja, jer pisanjem o ratu teško je ne uvući se u histerično ozračje. Tekst, doduše, funkcionira kao kritika prema politici, ideologijama, društvu, tako da iz tog aspekta pogotovo ne može iznositi miroljubive i pacifističke stavove o ljubavi, miru i slaganju. Takav stav možda je individualni stav autora, ali vrlo vjerojatno predstavlja zajednički stav vojvođansko-mađarske zajednice prema ratu devedesetih. Zaključno, prema autoru, ali i pripovjedaču, ne postoji lijek i rješenje za rat, uvijek će jedan narod dospjeti drugome pod nož, na općoj, ali i na osobnoj razini.

Rat, vjekovna tema književnosti, i umjetničko stvaralaštvo neraskidivo su povezani i kreativnom djelovanju prepušteni društveni fenomeni. Veza između destruktivnog i stvaralačkog urodila je suvremenim romanom „a Dögeltakarító” u kojem je prisutno sveopće moralno, fizičko i psihičko uništenje pojedinaca, zajednice i okoline zbog nacionalističkih i osvajačkih ideologija. Roman, kao oštra kritika društva i sustava, može poslužiti pri razumijevanju sistema ratovanja.

BIBLIOGRAFIJA

IZVOR

Danyi, Zoltán. 2015. *A dögeltakarító*. Magvető: Budapest.

AUTOROVI TEKSTOVI, INTERVJUI

Csutak, Gabi. 2015. Danyi Zoltán: „nem tud, vagy nem akar véget érni”. *Litera.hu*, [intervju s autorom romana]. <https://litera.hu/magazin/interju/-75430.html> [06.03.2021.]

Danyi, Zoltán. 2008- . *Danyi Zoltán füzete*, [internetski dnevnik]. <https://danyiZoltan.wordpress.com/> [06.03.2021.]

Danyi, Zoltán. 2019. Ez nem pesszimizmus. *Tiszatáj*, [intervju s autorom romana]. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/25281/1/tiszataj_2019_011_057-061.pdf [06.03.2021.]

PRIMARNA LITERATURA

Ashe, Laura; Patterson, Ian, ur. 2014. *War and literature*. Rochester: D. S. Brewer.

Czerwinski, Maciej. 2018. *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Goldstein, Joshua. 2001. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krimmer, Elisabeth. 2010. *The Representation of War in German Literature: From 1800 to the Present*. Cambridge University Press.

McLoughlin, Kate. 2011. *Authoring War: The Literary Representation of War from the Iliad to Iraq*. Cambridge University Press.

Obradović, Dragana. 2016. *Writing the Yugoslav wars: literature, postmodernism, and the ethics of representation*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.

MONOGRAFIJE

Krajinić, Sanja. Ekofeministički pristup iskorištavanju kitova u Melvilleovu Mobyju Dicku: „čovjek osjeća neko zadovoljstvo kad čita o kitovima kroz njihove vlastite naočari.” U: *Kulturni bestijarij*. 2007. Marjanić Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, ur. Zagreb. 531-54.

SEKUNDARNA LITERATURA

Adams, Carol J. 1991. *The sexual Politics of Meat*. New York.

DrMáriás. 2004. Menekült Amerikából. *Élet és Irodalom*, [elektonički članak].

Ohnuki-Tierney, Emiko. 2002. *Kamikaze, Cherry Blossoms, and Nationalisms: The Militarization of Aesthetics in Japanese History*. University of Chicago Press.

Radics, Viktória. 2008. A háború mint poétikai fordulat Bosznia-Hercegovinában. *Alföld*. <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00118/radics.html> [13.02.2018.]

Tolnai, Ottó. 2005. *Költő disznósírban – egy rádióinterjú regénye*. Pozsony : Kalligram.

Végel, László. 1995. *Wittgenstein szövéské*. Budapest : T-twins.

INTERNETSKI IZVORI

Botlik, József. 2015. A reménnyel győzködjük magunkat. *Keskenyúton Alapítvány*, [sažetak knjige]. <http://www.keskenyut.hu/page/234/art/1253/akt/1/html/botlik-jozsef-a-remennyel-gyozkodjuk-magunkat.html> [19.09.2020.]

Branislava Vičar. 2016. Kot divji, brzajoči konj / prihaja k nam svoboda!: Konj med metaforo in subjektom v glasu partizanov. *Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije*, [časopis]. 16 (2016), 1. <https://issuu.com/botjankohne/docs/shs2016-1-dlib-celota> [06.03.2021.]

Deczki, Sarolta. 2018. Húsz év múlva: Az útbőbbi évek vajdasági háborús irodalmáról. *HÍD*. <http://real.mtak.hu/92725/1/beszelniahaborurol.pdf> [19.09.2020.]

Hovanec, Zoltán. 2018. Háborgó élet: Danyi Zoltán: A dögeltakarító. *Tiszatáj*. http://tizataj.bibl.u-szeged.hu/24700/1/tizataj_2018_006_092-101.pdf [06.03.2021.]

Kovács, Zoltán. 2015. Csevap a magyar utcában: Danyi Zoltán: A dögeltakarító. *Revizor*, [online članak]. <https://revizoronline.com/hu/cikk/5650/danyi-Zoltán-a-dögeltakarító/> [06.03.2021.]

Magyar Nemzet. 2015. A háború felfalja a testet.

<https://magyarnemzet.hu/archivum/kulturgrund/a-haboru-felfalja-a-testet-4033793/>

[06.03.2021.]

Novak, Kristian. 2011. *Muze pod oružjem. Estetizacija rata u govorima Mavra Špicera*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82457> [28.03.2021.]

Radics, Viktória. 2015. Nincs lejjebb: Danyi Zoltán: A dögeltakarító. *Magyar Narancs*. <https://magyarnarancs.hu/konyv/nincs-lejjebb-96832?pageId=130> [06.03.2021.]

Radics, Viktória. 2016. Miért jó Danyi Zoltán regénye?: A dögeltakarító. *Tiszatáj*. http://tizsataj.bibl.u-szeged.hu/23801/1/tizsataj_2016_010_105-109.pdf [06.03.2021.]

Radics, Viktória. 2019. Bajmok: Danyi Zoltán Füst Milán-díjához. <http://real.mtak.hu/106278/1/danyilaudacio.pdf> [06.03.2021.]

Szerbhorváth, György. 2005. Háború, irodalom: Háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991-2005). *Regio*.

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00059/pdf/regio200503szerbhorvathgyorgy.pdf>

[17.10.2020.]